

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNELMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENNYOLCZADIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE.

OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST.

1900.

300940

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

- I. szám. Herodotos Dáciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása. *Téglás Gábor* 1. tagtól.
- II. * Eedély fejedelmi interregnuma. 1551—56. *Veress Endrétől.*
- III. * A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei. *Békefi Remig* 1. tagtól.
- IV. * A karloviczi béke története. 1699. *Acsády Ignác* 1. tagtól.
- V. * Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteihöz. *Mátyás Flórián* r. tagtól.
- VI. * Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. *Tudányi Károly* 1. tagtól.
- VII. * Az Aranybulla keletkezése és első sorsa. *Karácsonyi János* 1. tagtól.
- VIII. * A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. *Békefi Remig* 1. tagtól.
- IX. * II. Ramses, az exodus faraója. *Mahler Edétől.*
- X. * A nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés. *Borosszky Sándor* 1. tagtól.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖREBŐL.

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 3 frt 20 kr. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 1 frt 80 kr. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 2 frt. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 3 frt 20 kr. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 3 frt 55 kr. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 3 frt 05 kr. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 3 frt.

Nyolczadik kötet. I. A helynevek és a történelem. *Pesty Friggyestől.* 40 kr. — II. Erzsébet Anglia királynője és Ausztria. 1563—68. *Wertheimer Eddtől.* 30 kr. — III. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Inrétől.* 10 kr. — IV. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmántól.* 30 kr. — V. Dobó István Egerben. *Gyárfás Istvántól.* 50 kr. — VI. Szalay Ágoston emlékezete. *Deák Farkastól.* 10 kr. — VII. Északnyugoti utam. *Rómer Flóristól.* 10 kr. — VIII. Béli Mátyás. *Haan Lajostól.* 40 kr. — IX. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztávótól.* 40 kr. — X. A körmöczi régi kamara és grófjal. *Krizsó Páltól.* 40 kr.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. *Wertheimer Eddtől.* 50 kr. — II. A Límes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 90 kr. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 40 kr. — V. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 1 frt. — VI. A záni és ohati apátiságok. *Balássy Ferencztől.* 30 kr. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskócsky Victoról.* 40 kr. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól.* 60 kr. — X. Az európai vasuti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztávótól.* 50 kr. — XI. A paraszt vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 30 kr. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 20 kr.

Tizedik kötet. I. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 20 kr. — II. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 30 kr. — III. Forgách Ádám és Báthory Sónia ékszereinek történetéből. *Majláth Bélától.* 20 kr. — IV. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávótól.* 40 kr. — V. A jászak nyelv és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 50 kr. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet és népeletben. *Kozma Ferencztől.* 30 kr. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete Inánchen 1697-ben. *Majláth Bélától.* 20 kr. — VIII. A Petrarca Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 60 kr. — IX. I. Rákóczy György első összehittetése a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 10 kr. — X. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Erzsébet orosz királynival történt találkozásával szemben *Wertheimer Eddtől.* 20 kr.

HERODOTOS

DACIÁRA VONATKOZÓ FÖLDRAJZI ADALÉKAINAK

KRITIKAI MÉLTATÁSA

*

IRTA

TÉGLÁS GÁBOR

L. TAG.

(Ölvasztatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1898 október 10-iki ülésén)

EGY TÉRKÉP-MELLÉKLETTEL.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1899

BEVEZETÉS.

Az irodalmi felfogások történelmi fejlődése.

Dacia legrégebb földrajzi adalékait a déli Kárpátok vonalán és az *Al-Dunánál* évek óta folytatott helyszíni buvár-lataim közben állandó figyelemben részesítve, lassanként arról kelle megbizonyosodnom, hogy Herodotosnak az *Istros torkolati mellékvizeivel* s a *Maris* mentéről, vagyis éppen Dacia szívéből feljegyzett *agathyrusokkal* kapcsolatosan a délkeleti felföldre vonatkoztatható helyrajzi adalékait a tényleges viszonyok kellő ismerete nélkül, jóformán puszta nyelvészeti combinációk alapján értelmezzetjük idáig. — A szóban forgó adalékok felülvizsgálata s az európai irodalomban meghonosodott téves magyarázatok helyreigazítása tehát majdnem becsületbeli tartozást képez a magyar tudományosságra nézve. Hisz a rómaiak Daciája *Eutropius*¹⁾ és *Ptolemaeus*²⁾ meghatározásai szerint is messze túl terjedt a Kárpátok vonalán s le a Duna deltavidékéig, ki a *Pruth* torkolatáig magában egyesíté a korunkbeli román királyság legnagyobb részét, s az *Istros* nagyranövesztőiül Herodotosnál megörökített mellékfolyók pedig, a mint alább látni fogjuk, alig pár kivétellel éppenséggel a mi déli Kárpátjainkból veszik eredetüket.

Némi alkalmoszerűséget kölcsönöz ezen adatok kritikai tanulmányozásának a helynevek törvényes rendezése ellen a nemzetiségi sajtóban felhangzó támadások amaz észrevehető irányzata is, hogy t. i. az *erüszakos magyarosítás vádleveléhez* éppen a földrajz-történelmi alakulás önkényes és czélzatos magyarázatásával gyűjtögették a tétszelősebb argumentumokat.

¹⁾ Eutropius VIII. 2.

²⁾ Claudii Ptolemaei Geographia. Edidit C. F. A. Nobbe. Lipsiae. 1845. III. 8.

hisz a kevésbé tájékozott külföldi sajtóban felmutatható összes sikereiket tudajdonképpen az ősiség eme mesterséges igazoltatásának köszönhetik.

Bármilyen távol éljünk is tehát a napi politika hullámzásától, lehetetlen elzárkóznunk legrégibb földrajzi adalékaink tanulmányozásának eme kiválóan kedvező, sőt mondhatni kötelező alkalmosságától. Hisz minél behatóbban foglalkozunk Herodotosnak a Duna deltavidékétől a déli Kárpátok vonalán a Tisza-torkolatig vonatkoztatható adalékaival, annál erősebben kidomborul az a reánk nézve jól eső történeti igazság is, hogy a szóban forgó geographiai nevek még a Kárpátokon kívül a román királyság területén is abban a formában örökösödtek meg: a minővé azokat az egykor odáig terjedt magyarsági suprematía avagy épen a románok előtt ott lakozott rokonaink a Herodotosnál megörökített skytha ősnévemből átformálták.

A szóban forgó földrajzi adalékok tanulmányozása azonban még más szempontból is jutalmazó feladatot képez. Dacia őskoráról ugyanis Goos Károly, néhai segesvári ág. ev. főgymnasiumi tanárnak 1874-ben megjelent tanulmányai¹⁾ váltak úgy nálunk, mint a külföldi irodalomban irányadóvá. Ezt a nagy tekintélyt főleg ama fellevésnek köszönhető Goos, hogy meghatározásait közvetlen helyrajzi megfigyelés eredményeül fogadta az egész tudós világ. — Pedig épen ezt a közvetlen megfigyelést nem szerezhette meg Goos Károly sem, a kit tanári nagy elfoglaltsága ifjúi hévvel és ritka önfeláldozással megkezdett földrajz-történelmi buvárlatainak az *Al-Dunáig* kiterjesztésében — sajnos — megakadályozott. Így aztán nem esodálhatjuk, ha ő is, mint annyi más, *Safařík Józsefnek*²⁾ bámu-

¹⁾ Carl Goos, Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg, zum Schluss des Schuljahres 1873—4. Veröffentlicht vom Director Johann Ziegler. Hermannstadt, 1874. Ugyanő: Untersuchungen über die Innenverhältnisse des Traianischen Daciens. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. XII. 1874.

²⁾ Josef Safařík, *Slawische Alterthümer*. Deutsch von Moriz v. Aehrenfeld, herausgegeben von Heinrich Müttke. Leipzig, 1843. I. kötet, 566. lap.

latosan sokoldalú, de végeredményében a szlávság elsőbbségét igazolható fejtegetéseibe folyamodott.

Pedig egy nálunk alig is emlegetett, Goos előtt azonban annál tiszteltebb és ismertebb szászföldi író, *Schuller Károly*¹⁾ (János), *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter* című értekezésében az ötvenes évek derekán már helyes irányba indította volt a vizsgálódást s csak azt sajnálhatjuk, hogy bekövetkezett halála annak továbbvitelét megszakította.

Sokkal behatóbban és nagyobb apparatussal fogtak Herodotos föld- és néprajzi adatainak értékesítéséhez a németországi és ausztriai tudós körökben, a hol különösen a gótok felé irányult könnyen érthető okokból első sorban az érdeklődés.

Igy mindjárt az ötvenes években nyertük *Besseltől*²⁾ a gótok első alaposabb monographiáját. Ezt követte *Müllenhoff*³⁾ czikke ugyancsak a gétákról az *Ersch-Gruber*-féle tudománytárban.

Dacia és az aldunai népek őstörténetét és földíratát azonban senki mélyebb tudással és igazibb lelkesedéssel nem szolgálta, mint a, fájdalom szintén idő előtt váratlanul elhalálozott *Roesler* Rudolf gráci egyetemi tanár. Alig lépett u. is 1863-ban »*Die Geten und ihre Nachbarn*«⁴⁾ című becses munkájával sikra, mindjárt »*Dacien und Rumänien*«⁵⁾ cz. akadémiai értekezésével sietett annak hatását fokozni. Mindkét tanulmánya »*Zur Geschichte der unteren Donauländer*« közös címet is visel, s ezekben valósággal új világot derített Dacia hajdankorára. *Roesler* Rezső a thrák nyelvhatományokat⁶⁾ is

¹⁾ Carl Schuller, *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. XIV. 1855.

²⁾ Bessel, De rebus geticis. Göttingae, 1854.

³⁾ Müllenhoff, *Geten*, *Ersch-Gruber*, Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste. I. Section. LXIV. Bd. Leipzig, 1857. 448—464.

⁴⁾ Rudolf Roesler, *Die Geten und ihre Nachbarn*. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien. XLIV. (1863.) 140—187.

⁵⁾ U. ö. *Das vorrömische Dacien*. Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akad. der Wissenschaften. Wien. XLV. 1864. 314—379. Különlenyomat ily czim alatt: *Zur Geschichte der unteren Donauländer*. Az előbbi is megjelent. Wien, 1864.

⁶⁾ F. R. Roesler, Einiges über das Thrakische. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. 1873. 116. l.

kiváló szellemmel kezdte vala 1873-ban tanulmányozni, mikor hirtelen halála reményteljes munkásságát megszakította. Rövid működése azonban akkora tekintélyhez juttatá, hogy nemesak Goos Károly csatlakozott tanáihoz, hanem Hunfalvy Pál is az ő szellemében fogott *Magyarország Ethnographiájának* megírásába. *Roeslerrel* majdnem egyidejűleg lépett fel *Tomaschek* Vilmos, a ki még eredményesebben értékesíti azóta a thrákok szókinéséit s a dákok gyérszámú nyelvmaradványait, s ezen a téren ma is vezérlő szerepet visz. Miután *Miscellen zur alten Geographie*¹⁾ cz. tanulmányával a daciai helynevek buvárlatának biztos alapot nyújtott s »*Rosalia und Brumalien*»²⁾ című dolgozatával, a *beszek* tulajdonneveit tisztázta, egész sor rejtély nyitját adta egyszerre kezünkbe. *Tomaschek* a thrák szókinészek gyűjtésével és magyarázatával azóta is szakadatlanul foglalkozik, a glossariumok kiegészítette s a dák nyelvmaradványok összegyűjtése³⁾ által a helynevek magyarázatát váratlanul megkönnyítette. *Roesler-Tomaschek* mellett a *Safarik* iskolának egy késői epigonja *Cuno*⁴⁾ hatástalanul próbálta feleleveníteni azt a rég leszorult elméletet, mely a skythák helyneveit is szláv idiomáknak minősítgeté, csakhogy az őslakók szlávtságát tetszetősebbé tehesse. — Mesterséges szószármaztatásai, erőszakos egyeztetései a szlavisták nagy mesterénél, *Miklosich*nál sem találkoztak helyesléssel, sőt az óhajtott pártolás helyett egyenes visszautasításban részesültek.⁵⁾ Ettől fogva ismét *Tomaschek* Vilmos nyomult előtérbe, a ki a Balkán-félsziget ősnépeiről, de különösen a thrákokról csak legutóbb kimerítő monographiával járult a Daciát illető őskori adalékok tisztázásához is. Csakhogy *Goos* Károly ezt már meg nem élhette,

¹⁾ *Wilhelm Tomaschek, Miscellen zur alten Geographie. Zeitschrift für österreichische Gymnasien.* Wien, 1867, XVIII. 706., 709—710. l.

²⁾ U. ö. *Rosalia und Brumalien, Sitzungsberichte der kais. Akademie.* Wien. LX. köt. 1868.

³⁾ U. ö. *Les restes de la langue Dace.*

⁴⁾ *Johannes Gustav Cuno, Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde. Erster Theil. Die Skythen.* Berlin 1871. főleg 230—248. és 336—343. lapjain.

⁵⁾ *Miklosich, Denkschriften der wiener Akademie.* 1872. Bd. XXI. 75. lap: »man kann bei gutem Willen, ohne viel Scharfsinn, nach der bisherigen Methode alles, selbst Mekka und Medina, slavisch erklären.«

mert 1878-ban hirtelen elborulás szállott oly szép reményekre jogosító szellemvilágaira s röviddel azután önmaga vetett véget kínos szenvedéseinek. Az ő idejében tehát *Roesler és Tomaschek* Vilmos tanulmányai szabták meg ókori geographiánknak a gyérszámú irodalmi feljegyzésekből ki nem magyarázható adalékaira nézve a kiindulási pontot, s a hol ezek világító szövétnéke is elhomályosult, ott akarva, nem akarva, *Goos* Károly kénytelen vala *Safarik*hoz folyamodni.

Minthogy pedig a daciai kutatók közül akkoriban még *Torma* Károly sem terjesztette vala ezekre a messze tájakra figyelmét s a többi archaeologusaink a nyelvészekkel együtt még kevésbé érezhették kötelezve magukat azokra a helyszini összehasonlításokra, melyek nélkül pedig tisztán irodalmi segéd-eszközökkel ilyen kérdésekben döntení senkinek sem adatott, mi természetesebb, mint hogy *Goos* Károlyhoz csatlakozva, segítettük terjeszteni a jó részben *Safarik*tól származó s egyenesen a slavismusnak kedvező téves meghatározásokat! Hisz még *Toculescu* György buckuresti tanár is annyira megbízott *Goos* helyi tájékozottságában, hogy a román kormány részéről élvezett állandó támogatás daczára nem tartotta szükségesnek az annyira keze ügyébe eső közvetlen megfigyelésekre vállalkozni,¹⁾ s jóformán *Safarik-Goos* adatait egyesíté nagy művében.

Igy aztán még gyanútlanabbul elfogadhatá *Goos* tanait *Jung* Gyula,²⁾ akkori innsbruecki s jelenleg prágai tanár, kinek »*Die rumänischen Landschaften des römischen Reiches*« cz. munkája főleg az oláhság ősiségének a dákok, rómaiak és románok vérszerinti rokonságának híveinél talált kedvező fogadtatásban. Nálunk *Hunfalvy* Pál³⁾ sietett legelőször *Goos*hoz csatlakozni, Magyarország Ethnographiájában külön is kiemelve annak elismerésreméltó helyi tájékozottságát. Ezek után nem természetesnek találhatjuk-e többi íróink feltétlen meghódolását?

¹⁾ *Grigorie G., Toculescu, Dacia inainte de Romani.* Bucuresci, 1880.

²⁾ *Julius Jung, Die rumänischen Landschaften des römischen Reiches. Studien über die inneren Entwicklungen in der Kaiserzeit.* Innsbruck, 1881. Újabb kiadása már sokban javult s a románok ősiségéről szóló fejezetet mellözi.

³⁾ *Hunfalvy Pál, Magyarország Ethnographiája.* Budapest, 1876. A Magyar tud. Akadémia kiadása.

Így *Ortvoay* Tivadar ¹⁾ *Magyarország régi vízrajzában*, Borovszky Samu A dákokról ²⁾ szóló tüzetes tanulmányában, *Király Pál Apulum* monographiájában ³⁾ és *Dacia provincia Augusti* ⁴⁾ cz. nagy munkájában, valamint *gróf Kuun Géza* az agathyrsek vallásában ⁵⁾ és legutóbb *Hunyadmegye* monographiája ⁶⁾ bevezető fejezetében mind *Goos* híveiként szerepelnek. Még legkritikusabb ókori geographusunk: *Fröhlich Róbert* ⁷⁾ sem képezett az általános hódolatból kivételt s úgy az *agathyrsekről* szóló értekezésével, mint 1893-dik évi november havában Magyarország ókori földrajzáról az Akadémiában tartott és hatyadálalul minősíthető felolvasásában, illetőleg a *Szilágyi Sándor*-féle »Magyarország története« első kötetében ⁸⁾ jóhiszeműleg magáévá teszi *Goos* Károly idevonatkozó megállapodásait.

Fröhlich Róbert ezen értekezésében tömörítette ki mindazon tanulmányainak velejét, melyekkel egy évtizeden át Herodotos néprajzi és utazási méltatójaként a Philologiai társulatban s az Országos ősrégészeti és ősembertani társulat kebelében hírnevét megalapította. Csakhogy hova-tovább mind jobban lefoglalták az ő szabad idejét is a pannoniai feliratok szorgos tanulmányozásából szükségessé vált helyrajzi kutatások s minél mohóbb vágygal szentelte azoknak idejét és életerejét, annál messzebbre távozott azoktól a területektől, a hol Dacia ókori népéletét és geographiáját helyesen és czéltudatosan megállapítani lehetséges. — Így akármilyen becsben tartjuk is

¹⁾ *Ortvoay* Tivadar, *Magyarország régi vízrajza*. II. rész. Bpest, 1882. Legutóbb *Temesvár és Temes megye* monographiájában. Pozsony, 1896.

²⁾ *Borovszky* Samu, A dákok. Ethnographiai tanulmány. Budapest, 1883. Hornyansky Viktor.

³⁾ *Király Pál*, Gyulafehérvár története. I. köt. Apulum. Kolozsvár, 1892.

⁴⁾ U. ö. *Dacia provincia Augusti*. Nagy-Becskerek, 1893. — *Szabó Ferencz*, Földrajz-történelmi gyűjteményének XLVII. és XLVIII. kötetei.

⁵⁾ *Gróf Kuun Géza*, *Az agathyrsek vallása és vallásos jelvényeik felől*. *Keresztény Magvető*. XV. évf. II. füz. 93. l.

⁶⁾ U. ö. *Hunyadmegye monographiája*. I. fejezete. Sajtó alatti Athenaeumnál.

⁷⁾ *Fröhlich Róbert*, *Az agathyrsek*. Archaeologiai Értesítő. 1883.

⁸⁾ Ugyanő, »A magyar nemzet története« I. kötet, XV–XVII. lapján.

A *gétákról* ¹⁾ a philologiai társulatban 1886-ban tartott felolvasását s a budapesti ágostai evangélikus főgymnasiumban »*Herodotos pontusi útjáról*«, ²⁾ majd »*Herodotos keleti útjáról*« ³⁾ adott értekezéseit, azokkal *Goos* Károly téves tanait nem reccifikálhatta.

Fiatalos lelkesedéssel, de kellő önállóság és biztos kritika nélkül foglalta össze a brassói római kath. főgymnasium 1882–83. és 1883–84-iki értesítőjében *Bournaz* Ernő brassói római kath. főgymnasiumi tanár »*Herodotos földrajza*« ⁴⁾ cím alatt a történetírás atyjának geographiai feljegyzéseit.

A régibb írók közül *gróf Marsigli* Alajos ⁵⁾ *Danubius* cz. nagy műve *Herodotos* feljegyzéseinek értékesítésére még nem terjeszkedik ki. *Mannert* Konrád ⁶⁾ Herodotosnak inkább néprajzi adalékait méltatá s itt kölcsönösen az *Istros* túlsó partjáról jelzett végtelen pusztaságot a mi nagy Alföldünknek s az egyetlen ott lakozó népnek jelzett *sígyonokban*, ⁷⁾ »a kik a médek telepeseifül képzelék magukat s épen azért *méd* ruhában jártak; hosszúszerű apró lovaikat kocsiba fogva használták«, az őslakókat állapította meg. A skythák által *Dareios* közeledésének hírére összehívott szomszédos népek közt megnevezett androphagos-ok (*Androphágoi*), melanchlausok (*Melach-*

¹⁾ *Fröhlich Róbert*, A gétákról. (Herod. IV. 93. s k. l.) Egyetemes philologiai közlöny. X. évf. 11–25. lap.

²⁾ U. ö. Herodotos pontusi útja. Budapesti ág. ev. főgymnasium Értesítője. 1888–89.

³⁾ U. ö. Herodotos keleti útjáról. Budapesti ág. ev. főgymnasium Értesítője. 1889–90.

⁴⁾ *Bournaz* Ernő, Herodotos földrajza. Brassói római kath. főgymn. Értesítője. 1882–83. és 1883–4.

⁵⁾ Gr. Marsigli (Aloysius Ferdinandus) *Danubius-Pannonicó-Aloysisus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis, perlustratis*. Hagae Comitum et Amstelodami 1726. Folio. II. kötet.

⁶⁾ *Mannert* Conradus, *Norden der Erde* cz. műve 110. lap. Tüzetesebben foglalkozik ezen kérdéssel: *Geographie der Griechen u. Römer*. Nürnberg, 1795. IV. köt. 172–214. l. cz. műve II. kiadásában Nürnberg, Leipzig, 1799–1825. VIII. rétd. IV. köt. 188–223. lap.

⁷⁾ Herodotos V. 9. A *sígyonokban* Ritter: *Geschichte der Erdkunde*. II. Asien. 660. lapján a hindostani *csinganokat* látja, a kik magukat *Sinti*-nek nevezik s az alsó *Indus* legrégibb aranymosói lehettek.

γαῖνοι) és thyssa geták területe kiterjedésével s az odatartozó folyókkal is bőven foglalkozik Mannert; míg Dacia területére kevesebb adattal rendelkezvén, figyelme sem terjedhetett ki ennyire.

Sokkal kevesebb alapossággal foglalkozott akkor geographiánkkal a jó *Katañsich* Péter; ¹⁾ míg *Ersch-Gruber* »*Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste*« évtizedes vállalatába a tudomány akkori állásához képest egyesek tüzetes tanulmányt szenteltek *Dacia* őslakóinak. Így *Wachsmuth* W. már 1822. értekezett a *bastarnokról*.²⁾ Még behatóbban foglalkozott *Müllenhoff* Károly »A gétákkal«³⁾ és »*Ptolomaeus Sarmatiájával*«. ⁴⁾ Felettebb becses fejtegetéseket köszönhetünk *Ukert* ⁵⁾ *Geographiájának* különösen a géták és dákok életviszonyáról és lakóhelyeiről. Több helyen vonatkozik szóbanforgó adalékaink helyrajzára *Kanitz* Felix, az ismeretes keleti utazó is, a ki 1860-ban Bulgáriát, a régi *Thracia* dunamenti vidékeit aprójára beutazva, a történelmi földrajz szempontjából is figyelmére méltatta a bejárt területeket s *Donau-Bulgarien und der Balkan* ⁶⁾ cz. művén kívül a bécsi tudományos Akadémiánál és műemléki bizottságnál közzétett jelentéseivel legalább a topographiai részleteket bővítette. *Bachr*,⁷⁾ *Niebur* ⁸⁾ műveiben szintén találhatunk utalá-

¹⁾ *Katañsich* Mátyás Péter, *Istri adcolarum geographia vetus, e monumentes epigraphicis, marmoribus, numis, tabellis eruta et commentariis illustrata. Budae, 1826—1827. II. köt. 211—398. lapján fejtí ki ide vonatkozó phantastikus magyarázatait.*

²⁾ *Wachsmuth* W., *Bastarnae. Ersch-Gruber. Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste. Leipzig. I. Sect. VIII. k. 1822. 62—3. lapján.*

³⁾ *Müllenhoff* Károly, *Geten, Ersch-Gruber. Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste. Leipzig. I. Sect. LXIV. köt. 1857. 448—464.*

⁴⁾ *Müllenhoff*, *Ueber das Sarmatien des Ptolomaeus. Monatsberichte der königl. preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1866. 3—4 l.*

⁵⁾ *Ukert* F. A., *Geographie der Griechen und Römer von der frühesten Zeit bis auf Ptolomaeus. Weimar, 1848. III. Theiles zweite Abtheilung, Skythien und das Land der Geten oder Daken nach den Ansichten der Griechen und Römer dargestellt.*

⁶⁾ F. *Kanitz*, *Donau, Bulgarien und der Balkan.*

⁷⁾ *Bachr* *Herodot. Hoffmann. Stuttgart.*

⁸⁾ *Niebur*, *Römische Geschichte.*

sokat, de önálló kutatások nélkül. Legtüzetesebb magyarázatot szerkesztettek Herodotos könyveiről *Rawlinson* György ¹⁾ és *Sir Henrik J. G. Wilkinson* társaságában, s habár az *Istros* vidékének földíratát ők sem gazdagíthaták újabb észleletekkel, a keleti tartományok adattárának mintaszerű feldolgozásával példát szolgáltatnak arra, hogy az archaeologiai ásatások és nyelvészeti buvárlatok eredményeinek értékesítésével miként világíthatjuk meg Herodotos föld- és néprajzi vonatkozásait, s főleg miként egészíthetjük ki a szaggatott töredékes, olykor ellentmondásokba keveredő s a saját megfigyelése nélkül észrevehetőleg elhalványuló hézagait. *Rawlinson* után indultak Herodotos jelesebb magyarázói, mint *Stein*,²⁾ sőt a *Rawlinson* György és társai érdemeit kicsinyítő *Abicht* ³⁾ is, a ki épen minket közelebbről érdeklő négy első könyv archaeologiai illusztrációival és térképeivel kiválóan megkönnyíti *Herodotos* adatainak felülbíráását. Legújabban *Krauth* ⁴⁾ foglalta össze a *skythák országára* vonatkozó fejtegetéseket; míg *Croiset* ⁵⁾ az *újkori történetírás szempontjából szentelt* egy igen szellemes tanulmányt Herodotosnak.

Nálunk az említettekén kívül *Geréb* Józsefet kell még kiemelnem, mint a ki »*Herodotos vallási és ethikai elvei*« cz. könyvével lépett Herodotos méltatói közé. A m. tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága kiadásában megjelenő *Görög és latin remekírók* tárában szintén *Geréb* Józseftől ⁶⁾ vettük Herodotos történelmi könyvei fordítását. Szépen megírt bevezetése

¹⁾ *Rawlinson, The history of Herodotos. 1858—60. II. kiad. 1864. London. Murray.*

²⁾ *Stein* kiadásának bevezetésében adja Herodotos életrajzát és dialectusának bírálatát (*Herodotos, Sein Leben u. sein Geschichtswerk nebst einer Uebersicht seines Dialects. Berlin, 1864. Garami* Richárd ebből írta meg H. életrajzát. Magyar Tanügy. 1873. évf. V. füzet mellékletül.

³⁾ *Abicht* kiadása 5 füzetében. Teubner kiadás. Leipzig, 1870.

⁴⁾ *Carl Krauth, Das Skythenland nach Herodot. Jahrbücher für classische Philologie. Herausgegeben von Dr. Alfred Fleckeisen, Professor in Dresden. Teubner, 1890.*

⁵⁾ *Croiset, Herodote et la conception moderne de l'histoire. Revue de deux Mondes 1891. májusi füzet.*

⁶⁾ *Herodotos történelmi könyvei.* Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Geréb József*. I—III. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1892. I. köt. Előszó I—VIII. Bevezetés IX—IX. lap.

sikerült írói jellemrajzot képez ugyan, de tárgyi magyarázataiban még Goos Károly értekezéseiről sem vett tudomást. *Fináczy* Ernő pedig a *Gymnasiumi Classicusok* című becses tanulmányában *Herodotos* szöveg-kiadásaira szorítkozott.¹⁾

Most tehát, midőn *Roesler* Róbert alapvető tanulmányai mellett a nyelvörténeti buvárlatok egész kimutatásával rendelkezünk; a midőn *Ficknek a görög személynvevekről*²⁾ és *az indogermán népek nyelvi egységéről*³⁾ szóló becses dolgozatát *Legard*⁴⁾ és *Dumont*⁵⁾ glossáriumaival szerencsésen kiegészítve bírjuk és *Tomaschek* Vilmos⁶⁾ a régi thrákok nyelv-hagyományait a történelem és ókori földirat szempontjából is egy negyed századnál több időre terjedő buvárlatai segítségével ritka elmeállal, majdnem divinatióknak nevezhető leleményességgel feldolgozta, valóban elérkezett az ideje, hogy *Herodotosnak* minket első sorban érdeklő feljegyzéseit mi is behatóbb kritika alá vessük. A közlekedési eszközök szaporodtával, a határszéli utak és vasutak hálózatának kibővülésével több éven át minden szabad időmet én is e százados rejtélyek megoldására áldozva, a felsorolt irodalmi készlet figyelembevételével, a következőkben van szerencsém tanulmányom eredményeit bemutatni: 1. az *Istros* ókori helyrajzának s *Herodotos* idevonatkozó adatainak összehasonlító tanulmányozása után; 2. ki fogom jelölni a skythák földjéről az *Istros* nagyranövelésére felsorolt öt mellékfolyó mibenlétét; 3. a *Haimos* hegység az időbeli fogalmát megállapítva; 4. az onnan származtatott folyókat, de különösen az *Atlas*, *Auras*, *Tibisis* hol- és mibenlétét vizsgálgom s itt különösen az *Auras* felől idáig ápolgatott téves elméletek megdöntésével, annak igazi jogutódját jelölöm ki. Végre 5. a *Marist*, mint az *agathyrusok* főfolyóját, ismertetve kimutatom.

¹⁾ *Dr. Fináczy Ernő. A gymnasiumi classicusok.* IV. *Herodotos.* Egyetemes philológiai Közlöny. III. évf. 1879. 480—83. lap.

²⁾ *A. Fick, Die griechischen Personennamen.* Göttingen, 1874.

³⁾ *Fick, Spracheinheit der Indogermanen Europas.* Göttingen, 1873.

⁴⁾ *Paul de Legard, Gesammelte Abhandlungen.* Leipzig, 1886.

⁵⁾ *Dumont* iratait újból közzétette *Th. Homolle, Paris,* 1892.

⁶⁾ *Wilhelm Tomaschek, Die alten Thraken. Eine ethnologische Untersuchung. I. Uebersicht der Stämme. II. Die Sprachreste. I. Hälfte. II. Hälfte.* Wien, 1894.

hogy a *Tisza* alsó vonalát is *Marosnak* képzelték, de forrásairól tájékozva nem lehettek. Mindezek végeztével tanulmányaim főbb eredményéről átnézetet nyújtva, befejezésül foglalkozom, a kinálkozó többi reflexiók mellőzésével, azokkal az érdekkörökkel és anyagi rugókkal is, melyek a görögséget, de különösen a *Pontus* mellékén a *miletosiak* által a *Krisztus* születését megelőző évezred első felében létesített gyarmatvárosok lakosságát az *agathyrusok* országával, vagyis a régi *Daciával* közelebbi és gyakoribb érintkezésre készítették s mely érintkezés révén szereshették *Herodotos* és az ő sugalmazására szolgált utazók azokat az adatokat, melyek a *Tekintetes Akadémia* elé terjesztett mai értekezésem tárgyát szolgáltatják.

I. A görögök legrégibb értesülései a Duna mellékéről.

Herodotos felfogása a Dunáról.

(Az aldunai zuhatagokat nem ismerte.)

Αξ > Ἰστρος.<

Herodotos életirói általában kiemelik, hogy a »történetírás atyja« a *Pontus Euxinus* mellékén már a Kr. e. ezredév első felében meghonosodott üzletemberekkel s főleg kereskedőkkel érintkezve, nyerhette a Kárpátok könyékére vonatkozó adatait. Hogy az *Istros* balparti vizekről közvetlen megfigyelésekkel nem rendelkezhetett, azt élesebb kritika nélkül is kiolvashatjuk feljegyzéseinek ingadozó voltából s szembetűnő helyrajzi tévedéseiből. A földrajzi irodalom ama kezdő fokozatán, a mikor megbízható segédforrásokhoz nem mérhette hívívóinek alaposságát, sok olyan felületes részlet jutott könyveibe, melyeknek elfogadhatatlanságát irodalmi apparatusunk mai fejlettségével minden nagyobb fejtörés nélkül azonnal megállapíthatjuk; de a melyek annak idején mégis komoly adat-számba jöhettek.

Az utazók s különösen a kereskedelmi utazók, minőkre *Herodotos* utalva lehetett, a »messzünnen jöttek« mesebeli licentiájával még napjainkban is ugyancsak bőkezűen szeretnek élni; hát még akkor, a midőn az utazási összeköttetések

fejletlensége s a hírszolgálat hiánya miatt a »*rajtakapartás*« veszedelme alig fékezhető a megoldott nyelveket. Ezekre a szigorú adathúségról nem is álmodó s egyéb életgondjaik miatt tudományosan értékesíthető észleletekre idővel s alkalommal — megfelelő előképzettségüktől eltekintve — sem igen rendelkező utazókra hárul, tehát első sorban Herodotos tárgyí tévedéseieért a felelősség. De magának a »történeírás atyjának« legmélyebb hálával tartozunk ezek daczára is azért a szorgos gondért és figyelemért, melylyel hírvívői sok zagyva közlése közepette Dacia legrégebb földrajzi vonatkozásait megörökítette.

Istropolisban, a mai *Constanța* = *Küstendzse* közelében, állott *Isterében*, a Duna deltáitól délre, a *Pontus euxinus* partján mindjárt, a Kr. e. VII. században virágzó gyarmatot létesítettek a *miletosiak*, a kik a Hellespontos mellékéről terjeszték apránkint tovább kereskedelmi hálózatukat. Innen a Duna nagy könyök hajlásából az *Istros* Kilia ágával átellenes *Leuke* (kígyók) szigetén át a *Hypanis* (mai Bug) s a *Tyras* (Dnjester) torkolatáig jutottak apránkint a vállalkozó *miletosiak*. — A *Hypanis* torkolatától, a mai Odessa közelében, a borystheniták kikötője *Olbiopolis*²⁾ Kr. e. 655-ben oly gazdagságnak örvendett, hogy méltán nevezhették *Boldogvárosnak*; s a kimmeriai *Bosporus* bejárójánál *Sinopet*³⁾ a skythák elől odamene-kült kimmeriai lakosság szintén *miletosi* gyarmatként találta.

A skythákkal és azok szomszédaival élénk kereskedelem-ben állott görög gyarmatosok utján nyerhették már Herodotos előtt a görögök az *Istros* mellékét illető értesüléseiket. Így *Hekateios Hekateios γῆς*⁴⁾ című könyvében a Kr. e. 520—500 közötti időkről szóló adatait bizonyára ezen gyarmatosoktól nyerhette. Ezek szerint az *Istrostól* délre a *krobizok* thrák törzse; éjszakra vagyis a balparton a *trizok* lakoztak. A nála említésbe jövő *Orgalema* városáról azonban még azt sem tudhatjuk, melyik parton keresendő.⁵⁾

¹⁾ Herodotos II. 33. *Istria* néven van megörökítve.

²⁾ Herodotos II. 17.

³⁾ Herodotos II. 12.

⁴⁾ Kiadta Müller K., *Fragmenta historicorum Graecorum* I. kötetében.

⁵⁾ Müller K., *Fragmenta historicorum Graecorum*, I. k. 10. l.

Magában Görögországban ennyi hiradás sem állhatott az *Istros* torkolatáról forgalomban, mert *Hesiodos* boiotiai költő névleg alig ismeri az *Istrost*, mely szerinte, ép úgy mint a *Nilus*, az *Alpheios*, az *Ericlanos* (a mai *Po*), *Tethys* és *Okeanos* gyermeke vala. A thebaei *Pindaros* az V. század alkonyán még regényesebb vonatkozással érinti az *Istrost*, úgy értesülvén arról, hogy *Heracles* az olympiai versenydíjúl használt olajfát az *Istros* árnyékos forrásaitól vagyis az *Apollót* tisztelő *hyperboreusoktól* nyerte. *Pindaros* kortársa *Aischylos* szintén a *hyperboreusoktól* a *Rhiparia* hegységből emlegeti az *Istros* forrásait. Eleinte a skythák földjén feltételezték a *Rhiparia* hegységet, s csak utóbb, midőn a Hercyniai hegységig terjedt tudásuk horizonja, helyezték az azovi tenger és szarmata *Ocean* közé, mígnem a Kaukázussal, végezetül pedig az *Alpokkal* azonosították.

S ez a homályos felfogás még a Kr. e. III. században is ott kísért *Bohodosi Apollonius* »*Argonautika*« eposában. Az Aeából, illetőleg *Colchisből* visszaérkező argonautákat a költő Tessaliában, az *Okeanos* legéjszakibb szarvánul szolgált *Istros* torkolatába hajóztatja be. De az *Istros*, mely a *Boreáson* is túl a *Rhiparia* hegységből veszi eredetét, *Thrakia* és *Skythia* között kettéágazva, egyik ágával az *adriai* tengerbe, másikkal a *Pontus euxinusba* ömlik.

Látni való mindezekből, hogy az *Istros* felső szakaszáról a legnagyobb bizonytalanságban éltek a görögök s a hazájuk mézszikláik között oly gyakran mutatkozó bifurcatiót feltételezték az előttük ismeretlen *Száva* és *Istrosnál* is, nyilván azt képzelvén, hogy a *Száva* a Dunából kiszakadó ágaként a valóssággal ellenkezőleg nyugatra tart.

A *Száva* torkolaton felül tehát a görögök szemhatára hirtelen elborult, sőt odáig is alig tapogatózva hatolhattak el. *Herodotos* összefüggéstelen, gyér feljegyzéseiből még határozottabban megítélhetjük ama kor geographiai tudásának kezdetlegességét s különösen azt, hogy éjszaki és nyugati Európáról mily kevéssé valának tájékozódva.

Íme *Herodotos* Afrikához szabja Európa configurációját is, s a kettő közt párhuzamot vonva, arra a szent meggyőző-

désre jut, hogy mindkettőn egy-egy hatalmas folyam hőmpölyög nyugatról keletre végig. Sőt az *Istros* pályáját annyira tudottnak feltételezi, hogy a Nilusnál megfigyelt adatait is az *Istrosról* vett hasonlatokkal pótolgatja. Ő maga Assuanig, *Elephantineig*¹⁾ hajózott fel, csakhogy a Nilus forrásvidékeiről biztosabb adatokat gyűjthessen. Ott hallott aztán egyet-mást a *Jupiter Ammon* (a mai Siva oázis) jóstemplomához zarándokoló kyrenebeliektől, a kik az ottani királylyal, *Etearchossal*,²⁾ egyebek mellett a Nilusról is beszédbe elegyedtek s a ki a városa mellett elfolyó vizet *Nilusként* emlegette. »S a dolog valószínű is, mert a Nilus Libyából folyik, középiütt szelve Libyát; s ha szabad bizonyos dologról bizonytalanra következtetnem, ép oly messze fekvő forrásokból fakad, mint az *Istros*. Ez ugyanis a keltáktól a *Pyrene* városától kezdve Európát középiütt szeli folyásában. Az *Istros* az *Euxinus* tenger vizébe ömlik, a hol miletosi gyarmatosok *Istriát* lakják.³⁾ Az *Istros* tehát, minthogy emberlakta földön átfolyik, sokan ismerik; a Nilus forrásairól azonban senkitem tud beszélni. Mert Libyának az a része, a melyen átfolyik, lakatlan és puszta; a mennyit azonban kérdezősködés útján megtudhattam folyásáról, azt elmondtam. — Egyiptomból jö át, Egyiptom a hegyes *Kilikiaival* átellenben fekszik. Innen az *Euxinos* tengermelléki *Sinopeig* jó gyalogos embernek öt napi egyenes útja akad. *Sinope* pedig szemben fekszik a tengerbe ömlő *Istrossal*. Így azt hiszem, hogy a Nilus ép úgy halad át egész Libyán, mint az *Istros* Európán. Ennyit mondhatok a Nilusról.«⁴⁾

Majd a IV. könyvben *Skythia* folyóiról szólva, »a nevezetesebbeket, melyek a tengertől fölfelé hajózhatók«, így sorolja fel: az *Istros*nak öt torkolata van; utána következik a *Tyras*,

¹⁾ Herodotos II. 30. Elephantine egytomi nyelven Abu = elefánt-sziget nevet az aithyopiai elefántesont-kereskedők raktárai után nyerte. Szemben vele feküdt a híras Syene, ma Asuan, honnan a királysírok syenit-kőzetét bányászták.

²⁾ Etearchos egytomi neve *Tahoraka*.

³⁾ Herodotos II. 33. Istria, ma Istere, Küstendzse, *Constanța* közelében, a tengerparton, 500 stadionnyira a Dunának Szt-György ágától.

⁴⁾ Herodotos II. 34.

a *Hypanis*, a *Borysthenes*, a *Hypakuris Gerrhos* és a *Tanais*. Ezeknek folyása a következő:

»Az *Istros*, mely az összes ismert folyók közt a legnagyobb, télen-nyáron egyaránt egyenlő magasságban folyik, első helyen érkezik *Skythiába*. Nagyságát a beléje szakadó többi folyóknak köszönheti. Így a *skythák* földjéről is öt mellékfolyót vesz fel: u. m. a *Poratut*, a mint a *skythák* hívják, vagy a görögök nyelvén való *Pyretost*, majd a *Tiaranthos*, az *Araros*, a *Naparis*, az *Ordessos* folyókat. Az első helyen említett folyó nagy és keletnek haladva egyesül az *Istros* vizével; a második helyen megnevezett *Tiaranthos* inkább nyugatnak tart és kisebb; az *Araros*, *Naparis* az *Ordessos* közöttük haladva ömlenek az *Istrosba*. Ezek a *skythaföldi* folyók növelik az *Istros*-t: az *agathyrusok* földjéről a *Maris* egyesül az *Istrossal*; a *Haimos* csúcsairól három más folyó tart északnak és ömlik bele: az *Atlas*, az *Auras* és a *Tibisis*. A *Thrakian* és a *thrák króbyzok* földjén átfolyó *Athrys*, *Noes* és *Artanes* ömlenek az *Istrosba*; a *pajonoktól* és a *Rhodope* hegyből eredő *Kios* a *Haimost* közepén szelve ömlik bele. *Illyriából* az északra folyó *Angros* a *triballus* síkságon szakad a *Bronchos* folyóba; a *Bronchos* pedig az *Istrosba* s így mind a két nagy folyót az *Istros* veszi fel. Az *ombrikusok* földjén túl ered a *Karpis* és egy másik északra haladó az *Alpis*, melyek szintén beléje ömlenek. Az *Istros* ugyanis egész Európán átfolyik, eredetét ama keltáktól veszi, a kik napnyugatra *Európá* legszélsőbb népei a *kynelák* után s végig folyván egész Európát, *Skythiának* oldalába hatol. Ezen megnevezett és sok más folyónak vizével egyesülve gyarapodik az *Istros* legnagyobb folyamává, mert ha csak saját vizét tekintenők, a *Nilus* fölülmulná vízbőségével. Ebbe ugyanis sem folyó, sem forrás nem ömlik, hogy megnagyobbítsa. — Hogy pedig az *Istros* télen-nyáron egyenlőképen folyik, annak véleményem szerint következő oka van: télen át rendes vízmagassággal bír, vagy csak kevésel haladja túl a rendes mértéket, mert télen ritkán esik s inkább hózivatarok dühöngnek; nyáron azonban a téli hatalmas hótömeg felolvadván, mindenfelől az *Istrosba* zudul. Ez a beléje jutó hőlé dagasztja tehát nagyra, majd meg a sok és hatal-

mas felhőszakadás, mely nyáron át lecsik. A mennyivel több vizet szí fel azután a nap nyáron, mint télen, körülbelül annnyival több víz is ömlik nyáron az *Istrosba*, mint télvíz idején. Ha ezt így összehasonlítjuk, az egyensúly helyreáll, úgy hogy mindig egyenlőnek mutatkozik a vizmagasság.¹⁾

Skythia folyói közül tehát az egyik az Ister. »Mikor pedig Dareios parancsára *Mandrokles a Bosporust* áthidalván, a persák a skythák ellen Európába átkeltek, Dareios meghagyta az *ionoknak*, hogy hajózzanak a Pontusba, az *Istrosig*, s ha az *Istros*hoz értek, hidalják át a folyamot és várják ott meg: a hajóhadat ugyanis, az *ionok aeolok és hellespontosiak* vezették.²⁾ A hajóhad tehát a »sötét sziklákon« átevezve az *Istros*hoz tartottak s a tengertől két napi járatra felhajózva a folyamnak azon szakaszán, a honnan az *Istros* torkolati ágai széteszolnak, hidat vertek.³⁾ Dareios azalatt az odrysák földjén az *Arteskos* vize mellett átvonulván a *Haimoson*, mielőtt az *Istros*hoz érkezett, előbb a halhatatlanság tanát valló *gétákat* is leigázta.⁴⁾ Az *Istros*nál készen talált hidon *Dareios* a kísérő gyalogsággal átkelvén, az *Istros*tól három napi járóföldre előőrseit felállította.⁵⁾

A skythák látván a veszedelmet, szomszédaik támogatásáról óhajtottak megbizonyosodni s azokat tanácskozásra hívták. A kevésbbé érdekelt s távolabb lakó törzsek vonakodván fegyverbe szállni, a skythák elhatározták, hogy nyílt csatába nem ereszkednek, s miután félthető városaik nincsenek, mindent elpusztítanak a persák előtt, a forrásokat, kutakat betömik, a füveket kitépik. Egyik részüknek *Skopasis* király alatt a *sauromatákkal a Tanais* felé kellett vonulni a *Tanais* mentén, hogy mikor a persák visszatérnek, rájuk üthessenek. A második nagyobb rész *Idanthyrsos*, a harmadik *Taxakos* király vezetése alatt egy napi járatra csatározva a persákat a vona-

¹⁾ Herodotos IV. 50.

²⁾ Herodotos IV. 51.

³⁾ Herodotos IV. 89.

⁴⁾ Herodotos IV. 89.

⁵⁾ Herodotos IV. 93.

⁶⁾ Herodotos IV. 97. Síkföldön 200 stadiumot számít, hegyvidékeken 150 egy napi járatra.

zó szomszédok felé csalogatta, hogy azokat is hadakozásra kényszerítse. Előőrskül legjobb lovasaikat állították ki, marháikat, szekereiket nejeikkel, gyermekeikkel előre küldték s csak a társzekereket tartották vissza.¹⁾

Messzire vezetne e pusztai tévelygés részletezése, tehát csak röviden említem fel, hogy Dareios megunván a czéltalan kóborlást, *Idanthyros* csatára vagy hódolatra szólította. *Idanthyros* azonban a földből és vízből követelt hódolati jelenvény helyett fenyegetőleg válaszolt s attól fogva a persákat éjjel és főleg étkezéskor rendszeresen megtámadta. A skytha lovasság a persa lovasokat mindig megszalasztá s csak a gyalogsággal nem birt. A persák szerencséjére számaraik ordítása sokszor megriasztá a skytha lovasokat. A skythák nyájaikból is hagyogattak hátra, hogy a persák annál tovább ott maradván, inségre jussanak. Az alatt pedig *Skopasis* lassanként az *Istros*hoz küldték, hogy a hidat őriző ionokkal egyezkedjék s egy madarat, egeret, békát, öt nyilat küldtek *Dareios*hoz, a mit ő hódolásuk zálogául fogadott. — *Gobrias* azonban (a magust megölő hét férfiú egyikét) így fejtette meg az ajándékot: »Ha nem repültök fel madarakká válva az égbe, ó persák, vagy egerekként nem bujtok a földbe, vagy békák gyanánt nem ugrotok a mocsarakba, akkor ezek az ijjak megsebesítenek és nem fogtok hazátokba visszatérni.«²⁾

A skytháknak az a hadosztálya, mely előbb a *Maiotis* tava mellé volt őrségül kirendelve s most az *Istros*nak tartott, hogy az ionokkal alkuba boesátkozzék, a hidhoz érkezvén, így szólt: »Ion férfiak! Eljöttünk, hogy szabadságot hozzunk nektek, ha ugyan akartok reánk hallgatni. Értesültünk ugyanis róla, hogy Dareios azt hagyta meg nektek, hogy csak hatvan napig őrizzétek a hidat, s ha ezen idő alatt meg nem jelenék, térjete vissza hazátokba. Ha tehát most e szerint cselekesztek, sem ellene nem fogtok vétkezni, sem mi ellenünk. Maradjatok a meghatározott napig itt s aztán távozzatok.« Az ionok ezt meg is ígérték. Majd a *skythák* gyalog és lóháton a persák ellen vonulván, már csatarendbe állottak, midőn egy nyúl szaladt közük. A skythák mindjárt üzőbe vevék, a

¹⁾ Herodotos IV. 119—126.

²⁾ Herodotos IV. 127—132.

mi Dareios értésére esvén, az ily szavakra fakadt: »Ezek az emberek nagyon lenéznek bennünket, s most látom be, hogy Gobryas helyesen ítélte meg a skythák ajándékát. Minthogy tehát magam is azt hiszem, hogy így áll a dolog, elkel a jó tanács, hogy visszavonulásunk baj nélkül megtörténjék.« Erre Gobryas így szólt: »Királyom, én már szóbeszédből hallottam, mily nehéz ezen emberekhez hozzáférni: s hogy ide jöttem, még inkább tapasztaltam, látva, mily játékot üznek velünk. Tanácsom tehát most az, hogy mihelyt az éj beáll, gyujtsunk tüzet, a mint ezt máskor is szoktuk tenni, hogy így a fáradalmakra legképtelenebb katonákat félrevezessük; kössük meg a szamarakat mind, s vonuljunk el, mielőtt akár a skythák az Istroszhoz mennének a hidat lebontani, akár az ionok olyat határoznának, a mi vesztünket okozhatná.«¹⁾

A skythák másnap reggel megtudván a persák elillanását, a két hadtest a harmadikkal meg a sauronatak, budinsok és gelansok csapatával az Istros felé üzöbe vette a menekülőket, »kik az utak nem ismerték, mert nem voltak kívágya«, s a skytha lovasok a legrövidebb irányokat ismerve, jóval megelőzték a persákat, ott biztatván az ionokat, hogy a meghatározott napok letelvé, bontsák szét a hidat s szabadítsátok fel Joniát. Miltiades kész is lett volna erre; de Histaios tanácsára végül jobbnak látták a persákkal nem szakítani. — A skythák oldalán tehát egy nyíllövésre megkezdték a lebontást, mintha a skythák szavát megfogadnák, azokat pedig azzal a biztatással készítették eltávozásra, hogy a bontás alatt keressék föl a persákat s álljanak boszút rajtuk. A skythák az elpusztított területeket kerülvő ott haladtak, a hol abrakot találhattak lovaiknak s ez alatt a persák, a kik a megjegyzett előbbi nyomot követték, éjjel az Istroszhoz érkeztek, hol nagy rémületbe ejtő őket a hid lebontása. Egy óriás hangú egyiptomi hívó szózatát azonban Histaios meghallván, összes hajóival elésietett, helyreállította a hidat s Dareios Thrákia felé vehette menekülő útját.²⁾

Habár Dareios hadjáratainak további részleteiben nem bajos a skythák szájaskodó dícsékvését felismernünk, beigazolt

¹⁾ Herodotos IV. 134.

²⁾ Herodotos IV. 136—141.

ténynek vehetünk e hosszadalmas leírásokból annyit, hogy Dareios a Duna torkolati szétágazásánál, tehát a mai Tulesa táján, valósággal hidat veretett s hogy a skythák nagy számuk daczára vizijárművekkel ezen hid megtámadására nem rendelkeztek.

Mellözve az itt kínálkozó néprajzi és skythaföldi kitérészeket, szinte felesleges a Duna forrásairól itt megnyilatkozó gyermekees naiv felfogással is foglalkoznunk. A *Pyrenaeusok* alatt virágzott akkoriban *Pyrene* város, a hova a *Hercules oszlopain* (= Gibraltar) juthattak ki a görög kereskedő hajók. Ott értesültek tehát a *Galliából az iberiai földről* otthonos *keltákról*, a kiktől délnyugatra *Andalusia* és *Granada* területein a *kinciusok* vagy *kinelák* következtek. De azok is oly messzire estek a Duna forrásaitól, hogy csak a legnagyobb fokú tájékozatlanság kapcsolhatta ezeket egymással össze. — Herodotos kútforrásai a *Pontus euzinnus* mellékétől nyugatra mind megbízhatatlanabbak. Különösen a népek egymásutánjával, távolsági eltéréssel bánt el könnyedén ott, hol nem volt alkalmá azokról közvetlen megfigyeléseket szerezhetni. Ilyen homályos, ingadozó tudósítást szolgáltat a mi nagy magyar alföldünkről is, melyet Thrácia közvetlen szomszédságába helyez.

Az V. könyv 9. fejezetében a Dareios vezére *Megabazos* által meghódított thrák népek jellemzése után u. i. azt írja: »ezen vidékektől északra eső területről senki sem adhat pontos felvilágosítást, hogy ott miféle emberek laknak, s úgy látszik, hogy az Istros tálsó része végtelen pusztaság. Az egyetlen nép, melyről, mint az Istroson túl lakó fajról, értesülhettem, a *siggynok*, a kik *mél ruhában* járnak. Lovaiknak állítólag gubanczos testük van, szőrük pedig vagy öt ujjnyi hosszú; azonkívül kiesinyek, piszék, embert nem bírnak el, de kocsiba fogva igen gyorsak s ez az oka, hogy a vidék népe kocsin jár. Határuk az *Adria* mentében lakó *caetusokéhoz*¹⁾ van közel s a hagyomány szerint a médek telepítették őket oda. De hogy miképen voltak ezek a médek gyarmatosai, azt nem tudom elgondolni, habár hosszú idő folyamában minden lehetőség. A *Massalia* felett lakó sigorok *siggynoknak* hívják a

¹⁾ Az *caetusok* az illyriai partok mentén lakoztak.

szatócsokat, a kyproliak pedig ezzel a szóval jelölik a dárdákat.¹⁾ A thrákok állítása szerint az *Istrosou* túl méhek²⁾ tanúznak, melyek miatt lehetetlen tovább hatolni; de véleményem szerint szavaikban nagyon kevés a valószínűség, mert ezek az állatok fázékonyak s az éjszakai vidék bizonyára a hideg égélj miatt lesz lakatlan. Ennyit mondanak erről a vidékről.²⁾

Ime a homályos értelmezés dacára a nagy *Alföldről* is volt némi tudomása Herodotosnak, ha mindjárt nem is tudja annak valódi helyzetét. A thrákok által oly pusztítónak jelzett méhekben kétségtelenül a kolumbácsi légynek értendők, melyek időnkint nagy kárt okoznak nemcsak az állatokban, de emberekben is. Mennél tovább haladunk azonban az Istros mentén fölfelé, annál határozatlanabb és ritkább értesülésekkel találkozunk Herodotosnál. A *Brongos*, *Βρόγγος*, Szerbia főfolyója még sem kerülheté el figyelmét, sőt azt is tudja felöle, hogy a tribbalok síkságán az *Angros*, *Ἄγγρος* mellékvízzel gyarapodva siet az *Istrosba*. A Morava név a kelta *Máργος* átalakulása. A *Βρόγγος*, *Brongos wrongo, vreng* gyökből alakultán »*kanyargós*« vizet jelenthet s ennek teljesen meg is felelő utat követ. Az *Angros* az örmény *andzev*, imber, *ong* gyökből *zuhogó, űrvénylő* viz jelentéssel bírhatott. — Ezt tekinthették nyugati vagyis a szerb *Moravónál* is főbb ágának. Szerintem nem a szerb *Morava*, hanem sokkal inkább a bolgár *Morava* pályázhatik a *Brongos*, *Βρόγγος* névre, mert a *Nis* (*Ναῖσος*, *Navissus*) vizével ez kapcsolódik a *Balkán hírneves Traján kapu átjárójához*. A Traján kaputól pedig tovább délkeletre a *Morica* (*Hebros*) vize *Philipopolison* át közvetítette Azsia felé a világforgalmat. *Priseus* Rhaetor követsége is ezen a völgyön érte utól Naissusnál *Atillát* s itt összpontosították ellenünk legtöbbször a török hadakat. Ez tehát a népek igazi útja, sőt itt áramlott Ázsiából a művelődés és vallási cultus legbiztosabban és leggyorsabban Európa centrumába, vagyis a közép

¹⁾ Herodotos V. 9. *Massalia* a mai *Marseille* phoeniciái gyarmat volt, mint *Gades = Cadixis*. A figurek hajdan *Hispaniától az Appenninékig* látkak; de a gallók később onnan kiszorították őket.

²⁾ Herodotos V. 10. A méhekben némelyek hópelyheket, az éjszakai vidék hófúvásait képzelik.

Duna völgyére. A *Moraván* felül egyszerre bezárult Herodotos és hírvivői előtt a világ. A *Száva, Dráva* mind elkerülték figyelmüket, a *Kárpátokról* nincs tudomásuk, sőt az *Alpokkal* sem valának tisztában. *Herodotos* az umbrikusok földjén Felső-Italiában a *Póval* téveszti össze az *Istros* felső felét. Onnan túl a »*Karpis*« és egy másik északra haladó »*Alpis*« nevű mellékfolyót emleget még, melyekben, minden valószínűség szerint, a *Kárpátok* és *Alpok* neveit ferdítette folyókká. Legáltalább szerintem czéltalan fíradozás akár a *Rábával*, akár az *Innel* itt kísérletezni, mint némelyek pusztán nyelvészeti alapon megkísértették, mert minden valószínűség szerint a két említett középeurópai hegység homályos sejtelve csillan fel eme vonatkozásban.

Reánk nézve azonban az eléadottakból az a legfőbb tanúság: hogy a későbbi Daciát képező Délkeleti felföldről az *Istros*hoz irányuló vizeket, az egyetlen *Zsil* kivételével, szerencsés egymásutánban s hangtanilag is felismerhető változatokban alábbi soraim szerint már megörökítette.

A *Zsil* elhallgatásánál is meglepőbb azonban, hogy *Herodotos*, a ki a természeti nevezetességeket, rendkívüli jelenségeket, esodákat egész kedvteléssel jegyezteti, úgyszólván vadászszu; az aldunai *zuhatagokról* egyetlen szóval vagy vonatkozáttal sem emlékezik meg.

Azt az óriás repedést tehát, melyen át *Báziástól* a *Vaskapuig* a Duna hírneves zuhatagjai kialakultak, a görögök kereskedelme, úgy látszik, oly távolságban elkerül, hogy még *Herodotos* mindenre kiterjedő érdeklődése sem szerezhetett azok felől tudomást. S a ki végigjárta ezt a részben »*Klisora*«, »*Kazán*« néven emlegetett 130 kilométernyi hasadékot, melynek égbenyülő szirtfalai között a parti hajóvontatás a szerb területen most is lehetetlenséget képez; a ki tanúja vala azon óriás erőfeszítéseknek és áldozatoknak, melyekbe e természeti akadályok leküzdése került, az előtt nem tűnhetik fel, hogy csak időszámításunk kezdetével merészkedtek ide be a hajósok.

Ez a mélységes hallgatás annál többet mondó tanúságtétele az aldunai zuhatagok az időbeli teljes hozzáférhetetlenségének. A Duna, úgy látszik, még alsóbb szakaszaiban sem képezhetett akkortájt mai értelemben vett vízi utat. A köz-

biztonság hiánya, a parti néptörzsek örökös torzsalkodása rendszeres kereskedelmi hajózást nem teremthetett s csakis rövid közökben közlekedhettek egymással a szomszédos helységek és törzsek. Ilyen kezdetleges államélet nem rendelkezhetett azokkal az erkölcsi és anyagi eszközökkel, melyek a mi zuhatagjainkhoz hasonló hosszú szakaszon az amúgy is ezer veszélyt rejtő hajózást megteremthették volna. Egyszerűen elkerülték tehát a forgalmi útak ezt a félelmes szakaszt. De hogy ezt mégis érthetőbbé tessük olvasóink előtt, lássuk rövid nagy vonásokban a *Báziástól* a *Vaskapuig* terjedő 130 kilométernyi zuhatagsorozat rövid vázlatát.

Herodotos idejében a görögök előtt ismeretlenül maradt a dunai zuhatagok rövid ismertetése.

A nagy magyar Alföldnek Báziásnál hirtelen határt vető *Lokva* hegység a szerbparti hegyekkel az addig kényelmesen hömpölygő Dunát egy szűk esatornába kényszeríti. A tulajdonképi szűkület azonban jóval alább Galambócz (Golubacz) várával veszi kezdetét, hol 2100 méterről hirtelen 900 méterig csökken a Duna-meder. Ez tehát a zuhatagok kapuja, melynek védelmét őseink Galambócz vár párjával, a magyarparti *Coroninál* pusztuló *László várával* biztosították.

A Duna-meder lappangó szirtzónyainak első hirtelen a *Babayáj* nevű sziklaszál fogadja az utasokat. Ó-Moldovától 15 kilométerre a *Sztenka* gránit szirtjei idézik elő az első zuhatagot; míg *Drenkovánál* egyszerre három akadály is nehezíti az átjutást. A szerbparti *Gospodin* örvény után u. i. a *Kozla-Dojka* kettős zuhatagja még a gőzhajók erős szerkezetét is ugyancsak kipróbálja, a könnyű halászbárkákat és dereglyéket pedig a 80 centiméternyire zuhanó kataraktán könnyű pihelyként táncoltatja tovább. Nem hiába nevezte *Vásárhelyi* Pál az *Al-Duna*, *Scylla* és *Charibdisének* a *Kozla-Dojka*, *Gospodin*-t, mert e félelmes örvénylések s a 10—30 méter mélyen váltakozó fenékszirttek között hajózás valóban isten kísértés számba ment még csak *gróf Széchenyi* István és *Vásárhelyi* Pál fellépése idejében, vagyis félszázad előtt is.

És a mit a magyar kormány műszaki közegeinek zsenialitása 1892. szeptemberétől 1896-ig annyi áldozattal megválasz-

tott, azt a szabályozási munkálatot tulajdonképen már időszámításunk első századában a rómaiak is megkísérelték vala. — Ezekről a nagyszerű munkákról ugyan történetírásunknak alig volt tudomása 1893-ig, mikor is Kr. u. 33—34-től 93—94-ig nem kevesebb mint három felirattal sikerült azokat a *Gospodin szirtnél* beigazolnom.

A *Gospodin* szirt éles bordázatai ugyanis oly meredeken dülnek a Dunára, hogy a szerb parton miattuk közlekedni nem lehet, miszerint 1892—93. telén is egy ideszorult parti halász nyomorultul odaveszett. S minthogy a 65 kilométerrel lennebb eső *Orsováig* másként útat nyitni nem lehetett, a rómaiak Tiberius idejében a *Gospodin* kirugó sziklaéléit kivésve áthidalták, a parti közlekedést a meghatározásom szerint általuk *Sivo-fidae*¹⁾ néven emlegetett zuhatagsorozat mentén megnyitották.

A LEGIII SCYT(hica) és L. EGV MACED(onica) katonáinak becsületére vált ez a feladat és Tiberius is méltó önérettel vésethette a veszedelmes sziklafalba nevét.

Hasonló önérettel követték az *üttörök* példáját *Vespasianus* és *Domitianus* is, s így jött létre az a hármas sziklafelirat, melyekről gróf Marsigli, a Duna egyik fáradhatatlan monographusa, 1690-ben *»tres lapides petrae montis ineisi paululum supra Tatalia«* jelzéssel először adott hírt; de a melyeknek tulajdonképi hollétét 1893-iki nyári búvárlatom eredményül valék szerencsés a *Tekintetes Akadémia* elé terjesztett jelentésemben megállapítani.²⁾ E kevésbé ismert s az Al-Duna őstörténetére felettébb jellemző három feliratot épen azért nem lesz felesleges itt is emlékezetünkbe idézni. Időrendileg első, tehát a *Tiberius* táblája, mely a *Gospodin*-szikla alsó széléhez közel így hangzik:

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT MAX · TR · POT XXXV
LEGIII SCYT LEGVMACED

Ettől balra az ott tanyázó vizahalászok tüzelésétől erősen megrongáltan s csakis egyes betűiben ismerhetjük fel *Vespasia-*

¹⁾ Téglás Gábor. A Pentinger tábla *»Ad Scrofulas«* állomásának meghatározása. Archaeologiai közlemények XX. évf. 1897. 63—71. l.

²⁾ Téglás Gábor. Újabb adalékok az a dunai zuhatagok sziklafelirataihoz. Budapest, 1894. A M. t. Akadémia kiadványa 5—6. lapján.

nus emléktáblájának 10 sornyi szövegét. Szerencsére *Vespasianus* censorságát kiolvashatjuk s ezzel a Kr. u. 75—80 közti időszakra helyezhetjük a *Scrofulae* menti sziklaút (*per Scrofularum viam*) emez emléktábláját.

IMP CAESAR
VESPASIAN
AVG (pontifex) M(aximus)
TRI(bunicia pot)P(estate)
(e)O(nsul) OE(n)
SOR (perpetuus)
(pater patriae per Sero)
FVL(arum viam)
C(orrupam refecit)
LEGVII (Claudia pia fidelis.)

Még érdekesebb a *Tiberius* táblától, 100 méterrel fennebb, a Duna tükértől 7 m. magasságban, Kr. u. 93—94-ben Domitianus által valószínűleg a *bellum suebicum et Sarmatianum*¹⁾ folyamán a dákok által okozott rongálások helyreállítása után kivésített tábla.

A felirat az *idő vasfogára* s a *Duna áradásaira* szóló utalása daczára akaratlan híradója a Duna vonalán akkoriban szenvedett pusztulásoknak is. A *Milanovácónál*, vagyis a *Gospodin* szirttől épen 45 kilométer távolságra, a *jucci* zuhatag irányában eső *Taliatactól* a *zuhatagok* vonalán (*per Scrofularum*) javította ki a *LEGVII Claudia pia fidelis* a megrongált utat (*viam vetustate et incursum Danuvi corruptum*).

IMP CAESAR DIVI
VESPASIANI F DOMI
TIANI AVG GERMPONTI[ca]
MAXIMVS TRIB POT XII
IMP XXII COS XVI CENSOR
PERPETVVS P P PERSER
FVLAR VIAM VETVSTATE ET
INCVRSV DANV VIC^{or}
RVPTVM OPERIBV^{is reparatis et}
TOLIATIS RE^{fectis et delictis}
LEG^{VI Claudiae piae fidelis}

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinorum III. 291. felirata.

Az a háború, melyre ebből a felirathól is vonatkozást nyerhetünk, messze nyugaton, a *Sudet hercynias* hegységnél tört ki, a *chattok* támadásával; de rövid idő alatt lángba borulhatott a daciai határ is. Domitianus maga is ide Moesiába sietett, a hol aligha volt kedve puszta vadászati mulatozásokra, a mint *Dio Cassius* gyanúsítja; hisz még *Cornelius Fuscus*, a dákok megfenyítésére küldött vezér is seregestől odaveszett, akkora vala a veszedelem. Ezek a véres tusák, élet-halálharcok mind ezen a Duna-szakaszon vehették kiindulásukat, a hol egy-két őrállomás, összekötő hid szétrontrásával a római határőrséget a helyi viszonyokkal ismerős dákok teljesen elszigetelhették. S e sebhető Duna vonal kulcsát épen a *Gospodin* szirt képezheté.

De a *Gospodintól* 75 kilométerrel alább *Izlásnál*, illetőleg a *Boljetin* völgynyílás előtt a *Cservenka* (Vöröskő) nevű sziklafalat ismét 220 méter hosszúságban kelle kivésniök, hogy a *Gospodintól* utat nyerhessenek odáig. S a mi részünkön félelmesen kimagasló *Trejkoval* csucs porphyrtömszéből benyomuló tufás nyulványai *Izlas* után a *Tachtalia velika* (nagy), majd a *Tachtalia mala* (kis) liasz-quarcit keresztgátjaival olyan hullámtorlaszokat támaszt, hogy kisebb vízállásnál az utazókat is borzadálylyal tölti el a messzire elhangzó vizzuhogás.

Alább a Greben hegyfoknak hatalmas *Ammonitese*ekben bővelkedő s vasoolith-zárványaitól pirosra festett barna *jurabeli* (Dogger) felségesen redőzött rétegei fokozzák a háborgó folyam örvénylését s a *Vranj* és két *Ursa* (nagy és kicsi) sziklazátonyokkal, illetőleg a *Poreč* szigetekkel éri végét eme 14, illetőleg 16 kilométer zuhatagsorozat, melyet a rómaiak *Scrofulae* elnevezése foglal magában. Majd a *jucci* könyökhajlás serpentin tömszétől EKK. kanyarodó folyam *Plavesiviczától Ó-Gradiskáig* a kristályos palák gyűrődési redőjének tengelyében a felső és alsó *Kazán* veszedelmes szorulatain, az úgynevezett *Kliscuan* ismétlődnek a mederbéli akadályok. S itt a két *Kazán* égbenyuló meredekjei egész Kr. u. 100-ig annyira megközelíthetetlenek valának, hogy az Ó-Gradinával szemben nagy gonddal kivésített hirneves *Traján táblával* méltán örökté meg a nagy császár a *Tiberius* példájára itt tovább vágatott sziklaút megépítését.¹⁾

¹⁾ Corp. Inscr. Latin. III. 1690. sz. Supplementum 8265.

Am, a mai szabályozás sem vihette odáig a hajózás biztonságát, hogy éjjel át lehessen itt evezni s *Drenkovától Orsováig* erre a szakaszra kiképzett hajókalauzokkal (lócz) van megengedve a közlekedés.

A félelem és borzalom érzelmeivel kerülhették tehát az ó-kori népek az Al-Dunát. Hisz még *Krisztus előtt* 70-ben is oly elriasztó vala annak hira, hogy midőn *C. Curio* a *dardanok* leigázása után itt *Daciába* akart törni, »az ismeretlen rengetegektől és sziklaszorosoktól rémülten meg kelle hátrálnia«. A kataraktáról (*καταρραξια*) tehát egész Strabóig biztosabb tudomással nem is igen bírtak a görögök és rómaiak.

Magának az *Isternek* elnevezése is arra utal, hogy az Al-Dunára szorítkozott Herodotos összes ismeretkőre s a keltáktól *Danubiussnak* nevezett Felső-Dunáról ama kornak érintkezése alig vala. *Jordanes* szerint az *Ister* név a *besséktől* származik. Ez *szétágazó*, terjengő értelemmel bírhatott, mert a *ster* gyöke *terjeng*, *szétfoly*-lélet jelent, míg a thrák *stru* = folyani. Így alakulhatott a *Σιρρουν* a *Στραυος*-ból s i előhanggal a litván *Istra*, *Isra*, *Inster Instrutus*, valamint a *Danaster* és *Danastru* is.

A zuhatagok kikerülésével tehát a Morava völgyét használták Herodotos ama kortársai, a kik északra is elmerészkedtek; de az *Istros* hatalmas árját a Morava torkolatán túl, mint alább látni fogjuk, csakis az átellenes Temes folyó és a *Marissosznak* nézett *Tisza* irányában lepték át. Még az *Alföld* rónája is a mesés bizonytalanság ködhomályába burkolózott előttük s a *sigyonok* pusztá megemlézésén túl nem jutottak. Herodotos és kortársai előtt az *Alpok* hatalmas gerince pedig áthághatatlan válaszfalként derenghetett a messze távolban s a *Kárpátok* hegykoszorújáig ebből kifolyólag még kevésbé hatolhatott el ismeretkörüik, melynek voltaképi tárgyát a romániai és bulgáriai lapályok közt hömpölygő Al-Dunában meghatározható *Istros*, a bessék *Iorqos*-a és melléke képezé.

Lássuk azért egyenként azon folyókat, melyek Skythia területéről növesztve, az Istrost Daciával még szorosabb viszonyban állottak.

II. A skythák földjéről, az Istrost nagyra növesztő öt mellékfolyó hol- és mibenléte.

Herodotos IV. könyvének 48 fejezetében birjuk *Dacia* történetének amaz adalékait, melyeknek megfejtése első sorban igényli kritikai tanulmányunkat. — A Skythia területéről az Istrost megnövesztő öt mellékfolyó a következő: 1. az, melyet a skythák *Poratanak*, a görögök *Pyretosnak* neveznek, 2. a *Tiaranthos*, 3. az *Araros*, 4. a *Napares* és 5. az *Ordessos*.

»Az először említett nagy és keletnek tartva, egyesül az *Istrossal*; a másodsor említett *Tiaranthos* inkább nyugatnak tart és kisebb; az *Araros*, *Napares* és *Ordessos* közöttük haladva ömlenek az *Istrosba*. Ezek a skythaföldi folyók növelik az *Istrost*.« Vizsgáljuk most aprójára és egyenkint, hol találhatók fel az itt megnevezett mellékfolyók: minő néven ismeri azokat a jelenkor; s minő viszonyban állhattak azok Daciával? Végezetül latolgassuk majd az útakat és módokat, melyek Herodotost vagy sugalmazóit ezen folyók ismeretére vezethették.

1. A *Ποταια* vagy a görögök *Πυρετός*-a.

Ha Herodotos vonatkozásai és útbaigazításai minden folyónál ily találók lennének, mint a *Πυρετός*-nál, akkor valóban kevés fáradságba kerül vala az *Istros* mellékvízeinek kikutatása. Már *Safariktól* kezdve mindenki tisztában vala ugyanis azzal, hogy az a víz, melyet a görögök *Πυρετός*-nak, a skythák pedig *Ποταια*-nak neveznek, nem lehet más, mint az *Oroszország* és *Románia* közt hatást képző *Pruth* vize. Nevét majdnem változatlanul átörököltük Herodotos skytha *Porataljából*, melyet *Constantinus Porphyrogenetos* »*Βορπατ*«-ként jegyzett fel a pecsenyegektől. E szerint a szlávos hangzású *Pruth* a skytha *Porata* és pecsenyeg *Buratból* alakult ki és se nem orosz, se nem román alkotás. A *pere*, *pru* gyökből származó *pru*-th »széllöcélni«, »sziporkázni« jelentésével a *Pruth* *szétágazó*, *csillogó* nevet jelenthet.

2. A *Tiaranthos*, *Τιάραντος*.

Ennek a folyónak hollétére Herodotostól azt az útbaigazítást nyerjük, hogy a *Poratától* nyugatra s oly helyzetben

keresendő, miszerint *kettőjük között vehesse fel az Istros a más három mellékfolyót: t. i. az Araros, a Naparis és Ordessos vizeit.* Ilyenformán Schuller Károlyt¹⁾ követve, az Oltra kellene gondolnunk, mint a melytől visszafelé (keletnek) a *Porataig* bőséges választék kínálkozik eme három folyóra. — Csakhogy az *Olt* nevét is megörököltette Herodotos; attól tehát el kell tekintenünk. Goos Károly tehát a *Teleormán* vizénél állapotott meg, mint a melytől a *Poratáig* éppen három megfelelő folyó következik. A *Teleormán* azonban nem hasonlítható össze a *Porata* vízbőségével, holott Herodotos szavaiból csakis valamivel kisebbnek vehetnők amannál. És a *Teleormán* amúgy sem fut olyan hosszú pályát, mint a déli Kárpátoknak itt számításba jöhető többi folyói, miután csak a *pitesti* előhegységéből ered s voltaképen a *Vede* vizével egyesülten jut tekintélyesebb víztömeghez.

El kell tekintenünk tehát Herodotos szövegének szó szerinti értelmezésétől, mely szerint a *Porata* és *Tiaranthos* között haladva ömlenének az *Araros*, a *Naparis* és *Ordessos* az *Istrosba*, s arra a nagy folyóra kell figyelmünket irányítani, a mely a *Poratától* nyugatra annál kisebb ugyan, de minden tekintetben oly jelentékeny folyó, hogy az *Istros* nagyranövesztésében is elsörendű szerepet játszott. Ez a folyó pedig a *Szeret*. Igaz, hogy Goos Károlyt *Safariknak* amaz összehasonlítási kísérlete, hogy a *Tiaranthosban* Ptolomaeus *Hierasus*át vélte felismerhetőnek, téves irányra terelte, úgy hogy Goos Károly a *Szeret*et az *Araros* utódául minősítette. — Csakhogy *Ptolemaeusnál* *Ἰερασός*-t olvasunk a *Hierasus* helyett; *Ammianus Marcellinus* ugyanezt *Gerasusként* emlegeti; míg a *pecsenyegektől* *Constantinos Porphyrogenetos* ő *Σερατός* és ő *Σεράρ* alakban hallotta s ezt a változatot bírjuk a csángó magyarok *Szerethjében* is. Ebből formálódott végre a román hivatalos *Siret*, mely ilyoténcép szintén nem eredeti, hanem épenséggel *pecsenyeg* örökség.

A *skythák* ősi nevét a görögök itt is megmásvitva és hellenizálva használhatták, úgy hogy *Tiarant* vagy *Tomaschek*

Vilmos szerint *Ćarañt*-alakban szerepelhetett *Skythiában* a *Szereth* valódi házi neve. Ez is mint a *dravament* s *Lavant* »gyors», »rohanó», »*Sebes*» jelentéssel bírhatott. — Erre az elnevezésre teljesen rá is szolgál a *Szeret*, mely roppant iszap- és kavichordalékával szétágazásra készíti a *Dunát* s tulajdonképeni előüdözője a folyvást növekedő deltaképződéseinek is.

A *Szereth* eme földrajzi sajátága kelthetett figyelmet a *pontusmelléki görögöknél* is: de Herodotos nem juthatott el odáig, különben aligha követi el azokat a botlásokat, melyek a *Tiaranthos* kitűzését annyira megnehezítették. Közvetlen szemléletből *nyugatra* bizonyára nem irányította volna a *Szereth* pályafutását s azt a magyarázókra oly végzetesnek bizonyult tévedést sem követi vala el, hogy az *Araros* *Naparis* és *Ordessos* vizeit a *Porata* és *Tiaranthos* közé sorolja.

A fentebbiekben szerencsésen megoldva, a *Tiaranthos*, illetőleg a *skythák* *Tiarant*, *Ćarañt* vizének évezredes rejtélyét, s kimutatva azt is, hogy a romániai hivatalos *Siret* elnevezés sem újabb keletű, hanem a csángó *Szerettel* együtt a *pecsenyegek* ő *Σερατός*-ának származéka, áttérhetünk az *Araros* fejtegetésére.

3. Az *Araros*, Ἰαραρός.

Goos Károlyt Herodotos téves irányításának szó szerinte követése ennél a folyónál is hibás eredményre juttatá. Ő ugyanis a *Tiaranthost*, mint Herodotos szerint nyugaton eső szélső folyót, a *Teleormánban* képzelvén megállapíthatónak, az *Araros* utódául a *Szeret*et jelölte ki, melyet nekem a *Tiaranthossal* sikerült azonosítanom. Miután tehát tévedésének nyitját sikerült immár megtalálnunk, önkényt érthetőleg nem követeljük vaktában sem a *Herodotos* szövegét, sem *Goos* értelmezését. Goos ugyanis képes vala Herodotos *Araros*át *Ptolemaeusnak* nem is ide, hanem a *Tiaranthosra* tartozó *Hierasus*óval azonosítani, sőt nagyobb tetszetőség kedvéért *Hi-er-ar-ar-os-ra* tagolva próbálta ezt a képtelen rokonságot elfogadhatóbbá tenni.

Elméletének alaptalansága önmagától kiderülvén, lássuk először is az *Araros* etymológiáját. Már *Roesler* kimutatta, hogy az *Araros* a thrák *ar*, *or* gyök kettőződésének minősítendő s mint ilyen *rohanó*, gyors hegyi vizet jelenthet. A *sank-*

¹⁾ Carl Schuller: *Siebenbürgen vor Herodot.* Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Bd. XIV.

szkrit arayateral is rokonságot mutatván, »kanyargós«, »tévelygős«, »elészökellő« jelentéssel is bírhat, s a Pruth esetét tartva szem előtt, a skytháknál *Ararova*, *Arva* alakban emlegethették és *Araros* ennek a helyi névnek görögösített alakja. Ebbe a szócsaládba tartozik *Svájczból* az *Aar* folyó is.

A brassói havasokból elétörő *Jalomicza* pályázhatnék a *Szeret* elejtésével az *Araros* névre. A *Jalomicza* Miklosich szerint »köves«, »görgeteges« vizet jelent; de nevében semmi rokonságot nem mutat az *Araros* vagy *Araro* és *Arova* ősi neve. Már pedig tapasztalatunk szerint ritkán változtak át teljesen Herodotos folyónevei s legtöbbször hangtanilag is kiérezhetjük azonnal a jogos utódok rokonságát.

A *Jalomiczánál* tehát megállapodnunk nem lehet, noha a jelenlegi beosztás szerint a *Szeret* felől haladólag nyugatra ezt ismerjük főfolyónak. Sokkal kedvezőbb eredményre jutottam azonban a mai napság csak mellékfolyóként szereplő, de geographiailag is fontosabb *Prahova* vízzel. Csak egy jó térképre kell tekintenünk, hogy felismerjük ennek világforgalmi hivatását.

A délkeleti felföldnek úgyszólván a széliről, a *Tömösi-hágón* (mert a *szoros* nem jogos és helytelen elnevezés) épült *Predeal* határállomásról délre csörgedező hegyi patak kalauzolja legegyszerűbb keleti vasútvonalunkat: a *Budapest-predeal-bukaresti* vonalat is, s itt közlekedett a *Duna torkolati vidéke* a jelekből látszólag már a történelírás hajnalkorában is.

Ezzel szemben a *Jalomicza* már azért sem vehető a déli Kárpátok közlekedésénél figyelembe, mivel a 2508 m. *Buceses* szótrepedései között majdnem hozzáférhetetlen, s a hegyi lakosság által is csak száraz időszakban látogatott szirt szorosokban tévelyegve kezdi meg pályafutását. Forrásául a *Buceses* déli homlokzata alá mélyedő *Skitul Jalomice* barlangja szolgál, a hol a jámbor kalugyerek (havasi barátok) vendégszeretetét szokták élvezni napjainkban a *Buceses* látogatói.

A *Jalomicza* felső völgyei tehát a mi *Kárpátjaink* megközelítésére a hajdankor népeinek kalauzául nem szolgálhattak, mellette hegyi átjárókat még mai napság sem nyithattak, habár alsó folyása sokkal tekintélyesebb, mint a *Prahováé*, olyannyira, hogy egyesülésük után annak nevét háttérbe is szorítja

s a *Prahová*t délkeletre terelve ragadja magával, míg nem *Hirsova* átellenében a *Duna* szétszakadozó nagy könyökhajlása közelében, *Gura Jalomiczinál* roppant hordalékával ő is növeli annak *deltaképződéseit*.

A *Prahova* tágasabb völgyalakzata ilyenformán a *Jalomiczánál* jóval kedvezőbb s már ezen a jogon is leköthető a kutatók figyelmét. — S a midőn csaknem változatlanul megörízte még a skythák *Arara*, illetőleg *Ararova* elnevezését is, e két név ethymologiai atyafisága sem igen szorulhat további bizonyítgatásra. — Semmi kétség tehát, hogy a régiek a ma *Jalomiczául* ismert folyóval annak hátrányos völgyképződése miatt alig törődtek s az *Istrosnál* is azt emlegették, mely nekik a *Buceses* keleti hágóján, t. i. a *Tömösin* aránylag könnyű átjutást biztosított s a délkeleti felföldre legbiztosabb útmutatóul kínálkozott. Ezzel tehát áttérhetünk a következő, vagyis a *Naparis* folyó kinyomozására.

4. A *Naparis*. *Nénapis*.

Goos Károly az *Araros* vizét a *Szeretben* keresvén, a *Naparissal* akaratlanul is a *Jalomiczára* szorult, melyről imént bizonyítottuk be, hogy az ókori közlekedésnél figyelembe sem jöhetett s csak utóbb nyomulta előtérbe az akkor igen helyesen elsőbrendűnek tartott s topographiailag maig fontosabb *Prahova* felett. *Safařík* József szinte önkénytelenül érezve, hogy a *Naparissal* az *Al-Dunának* miköze sem lehet, egészen távol, a zuhatagokon felül s a *Peutinger* tábla *Apo stadiójában* kereste annak képviselőjét. *Tomaschek* Vilmos, ki a helyi viszonyokról szintoly tájékozatlanságában élt, készséggel csatlakozik ehhez a tetszetős feltevéshez, úgy, hogy most már a legnagyobb bizonytalanságban állunk a *Naparis* hollétének kérdésével. Pedig egy kis fáradsággal ők is eljuthatnak vala a helyes kerékvágásba, melyre a *Naparis* névváltozatok összehasonlítása is rásegítheti a kutatót. Ebbe a csoportba tartozik ugyanis északi *Daciában* (*Dacia porolissensis*) *Municipium*, majd *Colonia Aureliana Napoca*, *Ναπονα*, a mai *Kolozsvár* helyén. A skythák *Néna*, *Nánapis*, *Nénapis* elnevezéseivel rokon a szarmata

Δάναρις, sőt ide tartozik a normann *Nepo*, valamint a szláv *Dunepra*, *Dunapri*, *Danaper* is, mely utóbbiban első hallásra visszacsendül a *Dneper*, *Dnjeper*, *Danaper* folyó neve. Csak-hogy azt *Borysthenes* néven már ismeri Herodotos.¹⁾ Ugyanis *Skythia* folyói közül szerinte »az *Istros* után következik a *Tyras*«²⁾ (= a mai Dnjester). Ez északról folyik és egy nagy tóból ered,³⁾ mely *Skythia* és *Neuris* földje közt határt képez. Torkolatánál görögök laknak, a kiket *tyrasiaknak*⁴⁾ neveznek. A harmadik folyó, a *Hypanis*⁵⁾ *Skythiából* jő s egy nagy tóból ered, mely körül fehér vad lovak legelnek. Ezt a tavat méltán nevezik a *Hypanis* anyjának. A *Hypanis* tehát innen eredvén, a folyása öt napnyi hajóútig sekély és vize édes: innen azonban a tenger felé négy napnyi úton nagyon keserű. Egy keserű forrás fakad ugyanis bele, s ez oly keserű, hogy kis mérete dacára az egész *Hypanist* áthatja, pedig ennek nagyságával kevés folyó vetekedhetik. Ez a forrás a földművelő *skythák* és az *alazonok* földjének határára esik. A forrásnak és helynek, a honnan fakad, *skytha* nyelven *Exampaios* a neve, görögül pedig »Szent utak«. A *Tyras* és *Hypanis* az *alazonok* földjén közelednek egymáshoz; innen azonban elfordulva, széles közt hagynak egymás között.«

Az itt szóba hozott keserű forrás tényleg létezik, s ennek hitét a *sós források*, vagy a tenger felől az *árammal* és a szelekkel felhajlott *sós víz* idézhette elé. Az *Exampeios* vidékét azonban »saját szemével látta Herodotos«. »Ott hatszor akkora érczedény van felállítva, mint a Pontos torkolatánál álló, melyet *Pausanias*, *Kleombrotos* fia állított fel.«⁶⁾ A ki ezt még nem látta, annak le is írom: a *Skythiában* álló érczedény⁷⁾

¹⁾ Herodotos IV. 47. Vesd össze előbb 18. l.

²⁾ Herodotos IV. 51.

³⁾ Herodotos IV. 51. Emez állítására a *Pontus euxinus* környéki nagy tavak, a Lemnók szolgálhattak alapul. E folyók egyike sem ered különben tavakból.

⁴⁾ A miletosiak által alapított *Tyras* vagy *Ophirna* után kapták a nevet.

⁵⁾ A *Hypanis* a mai *Bug* folyó.

⁶⁾ Herodotos IV. 87.

⁷⁾ Pausanias, a plataeai hős, 477-ben *Byzantion* meghódítása után ott, a thrák Bosphorus bejáratához helyezte érczedényre azt vésette, mintha

bőségesen elnyel *hatszáz amphorát* s e *Skythia-edény* vastagsága hat újj. — A benszülöttek szavai szerint nyílhegyekből készült. Egyik királyuk ugyanis, kinek *Ariantes* volt a neve, meg akarta tudni a *skythák* számát; megparancsolta tehát, hogy minden *skytha* küldjön egy nyílhegyet, s a ki nem küldene, azt halállal fenyegette. Nagy halmaz nyílhegy gyűlt így össze, s ő elhatározta, hogy ezekből emléket készített; így csináltatta ezt az érczedényt és állította fel *Exampaiosban*.¹⁾ Ezen *Exampaios* holléte nem bizonyos s a *Szent utak* elnevezésből következtethetőleg azonban a *Dnjester* és *Bug* közti terület útainak csomópontjául szolgálhatott.

Visszatérve a *Borystheneshez*, annál érdekesebbnek tekinthetjük az arra vonatkozó feljegyzéseket, mert a fent érintett észrevétele szerint *Herodotos* maga is megfordult azon a vidéken.

»A *Borysthenes*,²⁾ tehát az *Istros* után a legnagyobb s véleményem szerint nemcsak a *skytha*, hanem az egyiptomi *Nilus* kivételével az összes többi folyók között a leghasznosabb. — A *Nilussal* ugyanis egy folyam sem hasonlítható össze; de a többiek között a *Borysthenes* a leghasznosabb. A legszebb és legegészségesebb legelőket nyújtja a marháknak, valamint határozottan a legjobb és legtöbb halat; vize nagyon kellemes és míg a többinek zavaros a vize, ő tisztán hömpölyög; hasonlókép igen jó termés van mellette, s a fű, a hol a földet nem vetik be, nagyon magas: torkolatánál pedig végtelen nagy mennyiségű só virágozik ki. Nagy szálkátlan halakat is szolgáltat, melyeket *antacacáknak* hívnak és besóznak, azonkívül sok más esodálatos dolgot. Folyása északról a *Gerrhos* földjéig ismeretes s ez negyven napnyi hajóutat tesz ki; de hogy azonfelül milyen emberek mellett halad el, *senkisé*m tudja. *Bizonyos*, hogy egy pusztaságon érkezik a földművelő *skythák* földjére, mert ezek a *skythák* tíz napnyi útra laknak mellette. Csak *ennek* a folyónak és a *Nilusnak* nem tudom megmon-

ő állította volna fel azt. — *Nymphis* a III. században még látta ezt az óriási, 40 ezer fontnyi edényt, mely az *Athenaens*nál megőrkített felirat szerint *Poseidonnak* volt szentelve, s 15 ezer liter vagy 8400—9000 kupa tartalmú lehetett.

¹⁾ Herodotos IV. 81.

²⁾ Herodotos IV. 53.

dani a forrását, s azt hiszem, egy görög sem. Folyásában a *Borysthenes* közel jut a tengerhez és a *Hypanissal* egyesülvén, ugyanabba a mocsárba¹⁾ ömlik. A két folyó közé ékelődő földnyelv hegyfokát *Hippolausnak*²⁾ nevezik, melyre *Demeternek* templomot építettek. A templomon túl lakoznak a *borystheniták*.³⁾ Ezek után ötödik folyó a *Pantikapes*.⁴⁾ »Ez is északról egy tóból ered s közté meg a *Borysthenes* között lakoznak a *skythák*, majd *Hylaiá* földjén áthaladva, egyesül a *Borysthenessel*. A hatodik folyó a *Hypakyris*,⁵⁾ mely egy tóból ered s a nomád *skythák* földjét áthatván. *Karkiniitis* városnál ömlik a tengerbe, jobbról hagyván *Hylaiát* és az úgynevezett *Achilles futását*.⁶⁾ A hetedik folyó, a *Gerrhos*.⁷⁾ azon a vidéken szakad el a *Borysthenestől*, a meddig a *Borysthenest* ismerik. Innen aztán olyan neve van, mint magának a földnek, t. i. *Gerrhos*, s a tenger felé folyván, a nomád és királyi *skythák* között határukat szolgál; azután a *Hypakyrisbe* ömlik. A nyolczadik folyó a *Tanais*,⁸⁾ mely felülről egy nagy tóból eredvén, egy még nagyobb, az úgynevezett maiotisi tóba szakad, mely a királyi *skythák* s a *sauromaták*⁹⁾ közt képez

¹⁾ A *Liman* nevű tengeröböl Chersonon atul. A *Hypanis* pedig a mai *Bug* folyó.

²⁾ Ma *Stanislaus*-fok.

³⁾ Herodotus IV. 54. A *Pantikapes* talán a *Koreskoje* vagy *Konka* folyó, mely a mai *Nikopol* felett kevéssel ömlik a *Dnjeperbe*. A *Samara* nem lehet.

⁴⁾ Herodotus IV. 55. A *Hypakyris* sem ismeretes. *Karkiniitis* város a *Perekop* öbölnél fakadt; de ott kisebb patakokon kívül más folyó nem létezik.

⁵⁾ Herodotus IV. 55. *Achilles futása* egy hosszú keskeny földnyelv vala; de ma több szigetre oszlik. Nyugati szélén *Achilles* szent berke volt. Ezen a vidéken a hős nagy tiszteletnek örvendett. Olibiában mint *Πατιάχης*-t tisztelték. *Alkaios* egy töredéke (*For.* 49.) így említi: »*Ἀχιλλεύς ἢ τῶν Σαυρομάτων μέγιστος*».

⁶⁾ Herodotus IV. 56. A *Gerrhos* folyónak megfelelő víz nem ömlik itt a Fekete tengerbe. Ez tehát csakis éjszakára kereshető, a *Dnjeper* valamelyik mellékvizében. Erre utal Herodotus szövege is.

⁷⁾ Herodotus IV. 57. A *Tanais*, a mai *Don*, mely az *Iwan Özero* nevű tóból ered.

⁸⁾ A *skythák* keleti határa tehát a *Tanais* = a *Don* vala. Azon túl a *Sauromaták*, a mai *doni* kozákok által lakott *Ukrániát* bírhatták.

határt. Ebbe a *Tanaisba* egy más folyó is ömlik, melynek *Hyrgis*¹⁾ a neve.

Ime *Herodotos* maga számlálta össze ezeket a folyókat a mai *Donig*; de épen megfigyeléseinek fő hézagosságával elárulja azt is, hogy a felsorolt folyók torkolati részén túl közvetlen szemlélete nem terjedhetett s ott is tévedésbe esett a tenger áramlásának felhatolásából keletkező vízképződvények megítélésében. Hogy ne tévedett volna tehát ott, hol mások elbeszéléseire szokásos »*azt mondják*«-jaira vala utalva. Ezért téved a források kijelölésében s nem jut el a *Borysthenes* forrásáig, »melyet egy görög sem látott«, miként a *Nilusét* nem látta senki.

De ha nem jutott is el biztosabb híradásaival a *Dnjeper* forrásáig, azért épen a *Naparis* névből következtethetőleg ama távol ismeretlen vidékről is elhatottak a mellékágak olyan nevei, melyekkel azután boldogulni, bővebb információk hiányában, *Herodotos* nem tudott. — Ezért zavarhatta az előtte érthetetlen *Naparis*t az *Istros* mellékére, a hol sokkal több parti folyó kínálkozott amúgy is, mint a hányról számot tudott adni.

Pedig a *Naparis* még jelentésével is a *Dnjeperre* vall, miután a *ne, no* gyökből származó görög *νάτος, νάτην* erdei szakadékot jelent. *Prollwitz* *νε-νάτηται, προ-νάτης*-nak nape: nöp (= hajlani, fordulni) gyökét különbözteti meg. Így *ne, no* ebben a szóban *νάτος* és *ne*-m »odahajolni«. A persa *naptanirkos*, »Nafta«. *Horn* szerint *naph, nabh* = »kiforralni« és *baluē, napt* = »mennyező«, »villámcsapás«, »ágyúlövés«. — Mindez teljesen ráillik a szarmata *Δάνατοις* *Danaperre*, melyből a szláv *Duněpra, Dinapri* származhatott s mely név a *Djeper* főágára vonatkozik, míg a nyugati *Berezínának* nevezett mellékágban is a zuhatagot, vizesést, örvényt jelentő *Porow* gyököt ismerjük. A *Porow*ból származó *Berezina* tehát a vizesésektől kapta nevét. Különbösen is a *Dnjeper* egész folyását, de főleg *Kiewen* alul következő szakaszát épen a vizesések, örvénylések teszik nevezetessé. Ennek szintén ilyen jelentésű változását már az *Al-Dunánál*, a *Greben* hegyfokkal

¹⁾ Herodotus IV. 57. A *Hyrgis* a *Don*nak felel meg.

záródó zuhatagokon alul ismeretes *Porec*-szigetekben volt alkal-
mam bemutatni.¹⁾

A *Borysthenes* névutódát tehát a *Berezina* ágban birjuk,
melyet már *Peschel* Oszkár²⁾ a *Dnjeper* ókori főágának nyilván-
ított; míg a *Napolis* a *skythák* ősi nevéből kialakult Danaper
= Dnjeper, vagyis a főágot illette. Ezzel, azt hiszem, kellően
beigazoltam, hogy az idáig tévesen nyomozott *Napolis* ere-
detijét a Dnjeper ősében a szarmat *Danapernek* görögösített
Δανάριος-ában birjuk s csakis Herodotos sok helyrajzi tévedésének
egyikéül kerülhetett az *Istros* járuléka közé. De térjünk most
az *Ordessosra*.

5. Az *Ordessos*. 'Ορδεσσός.

Az *Ordessos* már *Safařík* Józsefben megtalálta helyes
magyarozóját. A déli *Kárpátok* legplastikusabban tagolt cso-
portozatából, a *fogarasi hegység* 2536 méternyi *Nyegoj* hava-
sából, a havasalföldi fejedelmek egykori székhelye. *Curtea de*
Argesu mellett alázuhogó *Argesu* nevű hegyi vízben azonnal
felismerhetjük az 'Ορδεσσός örökösét. — Az *Istros* deltájától
éjszakra a *Pontus partján* a kariai-miletosi görögök egyik
ismeretes gyarmata is ezt a nevet viselte. Reánk nézve az a
legtanulságosabb ebből a névből, hogy az *Arges-nak* Erdély
román nevével (*Ardeal*) feltételezett rokonságát önmagától meg-
czáfolja, s bizonyíthatásra sem szorul, hogy itt is skytha örök-
séggel állunk szemben s valószínűleg a magyarság alakította
az *Ordessus*tól *Argesre* s abból alakította ki a románság a
maga *Argesuját*.

*

Ime tehát *Herodotos* sok becses megfigyelése közepette
nem vala képes az *Istros* deltavidékének számos kiágzásának
szövevényében annyira eligazodni, hogy a részben közvetlen
autopsiából, részben hallomásból szerzett adatokkal mindenütt

¹⁾ Téglás Gábor. Újabb adatékok az afdunai sziklafeliratokhoz.
M. tud. Akadémia kiadása. 1895.

²⁾ Oskar Peschel, Geschichte der Erdkunde 4. lapján.

feltüntethesse a valóságot. A megnevezett folyók irányánál,
sorrendjében elkövetett tévedései mellett különösen feltűnő,
hogy az *Istros* mellékvizei közé zavarta a *Pontus*nak épen
azt a vizét is, melyet görög néven (*Borysthenes*) ő maga rész-
letesen bemutat, melynek torkolatánál személyesen is megfordult.
És ezek daczára sem vala képes megállapítani a *Porata* és
Pyretos példájára ennél is fenforgó, sőt a *Dnjeper* két főágá-
nál elkerülhetetlen kétnevűséget. A skythák földjéről az *Istros*t
nagyranövészítő mellékvizek a *Napolis* kiejtésével következőleg
jelölhetem meg:

1-ször. A *Pruth* a görögök elnevezése szerinti *Ilvetós*, a
skythák helyi nevén *Ilóvata*, a pecsenyegeknél *Constantinos*
Porphyrogenneta szerint *Bovqai*.

2-ször. A meghatározásom szerint *Szeretnek* bizonyult
Tiáqavios, a skythák *Čaraūt* (*Tiarant*) vize, *Ptolemaeus* 'Ιε-
ρασος-a, *Ammianus Marcellinus Gerasus*-a, a pecsenyegeknél
Constantinos Porphyrogenneta szerint ő *Σέqavios*, ő *Σαράι*.

3-ször. A fejtegetéseimből kitetszőleg a *Prahova* folyóra
vonatkozó *Ἰραρός*, melynek neve a thrák ar kettőződésével
alakult *Ararara*, illetőleg a skythák *Ararovajára*, melyből
után a *Prahova* egyszerű hangáttétel által kialakult.

4-szer. A magyar *Argyesből* román *Argissá* alakult
'Ορδεσσός.

5-ször. Az ötödik folyó, vagyis a *Nanqos* egészen távol
tartozik s a *Pontus*t illeti az *Istros* helyett.

III. A Haimos bérezeiről eredő mellékfolyók.

A thrák krobyszoktól eredő *Athrys*, *Noes*, *Artanes*, a paionok
földjéről, a *Rhodope* hegységből eredő *Skios* folyók.

Már fennebb, az *Istros* általános jellemzésénél, volt alkal-
mam rámutatni arra a feltűnő és minden behatóbb kritika
nélkül észrevehető ingadozásra és bizonytalanságra, mely *Hero-*
*dotos*nak az *Istros* torkolatától s általában a pontusmelléki
görög gyarmatoktól nyugatra vonatkozó feljegyzéseiből első
olvasásra kiérzik. Ime már a *Pruth* legközelebbi szomszédsá-
gába eső *Tiaranthost*, vagyis Szeretet is nyugotabbra irányítja
s úgy osztja be, hogy a más három mellékvíz, vagyis az *Araros*,

Naparis és *Ordessos* a két deltabeli hatalmas víz között érhesse el az *Istros*t. Helyrajzi szemléletének és tájékozottságának hiányosságát illusztrálja a *Danoperrel* azonosnak bizonyult *Naparis* esete is. Az aldunai zuhatagokon felül már csak a szerbiai *Moraváról* az ő *Borógyos*-áról tud számot adni s a jobb és balparti vizek egymásutánját összekeszálva, úgy szólván pusztá névlajstrommá zsugorodnak értesülései. Csodálhatjuk-e aztán, ha a görög utazók és kereskedők fő vonalaitól távozólag minduntalan szövegbeli tévedések késleltetnek s lépésről lépésre a leggondosabb topographiai egybehasonlítás alkalmazásával is alig tudjuk a valóságot kihüvelyezni. Nagyan nehezíti azonban a helyrajzi egyeztetést az is, hogy az utazóktól már eredetileg hibásan közölt adatokat, Herodotos is gyakran félreértve, siettében zavarában összezavarva örökítette meg. — Sőt utólagos szövegromlások is járullhattak az eredeti tévedések súlyosbításához.

Erre a tapasztalatra jutunk különösen a IV. könyv 49. fejezeténél, a hol az *Istros*t nagyranövesztő skythaföldi folyók befejezésével (»ezek a skythaföldi folyók növelik az *Istros*t») az *agathyrusok*-k folyóira tér át s így folytatja:

„ἐκ δὲ Ἀγαθῦρων Μάρις ποταμὸς ῥέων συμπάσεται ὡς Ἴστρον, ἐκ δὲ τοῦ Αἰμου τῶν κορυφῶν τρεῖς ἄλλοι μεγάλλοι ῥέοντιες πρὸς βορῆν ἀνεμον ἐσβάλλουσι ἐς αὐτόν, Ἄτλας καὶ Ἀδρας καὶ Τίβισις, διὰ δὲ Θρητικῆς καὶ Θρηκῶν τῶν Κροβόζων ῥέοντιες Ἄθρως, καὶ Νόης καὶ Ἀριανῆς ἐκδιδοῦσι ἐς τὸ Ἴστρον, ἐκ δὲ Παιόνων καὶ οὐραίου Ροδόπης Σκίος ποταμὸς μεσὴν σχίζων τὸν Αἶμον ἐκδιδοῖ ἐς αὐτόν.“

E szövegből kitetszőleg, miként a skythák folyóinál is tevő, a többi folyókat is *területenkint* és *népfajonkint* csoportosítva s az *Istros* mentén felfelé haladólag sorolja elő. Ebbeli törekvése alig szorul bővebb bizonyítgatásra, hisz a fennebb részletesen ismertetett *Porata*, *Tiaranthos*, *Araros*, *Naparis* és *Ordessosról* ismételve hangsúlyozza, hogy ezek a »skythák földjéről« növelik az *Istros*t (ὀβιοὶ μὲν αὐτιγενεῖς ποταμοὶ Σκοθικοὶ συμπληθῶσαι αὐτόν) s azután épen e csoportosítás érthetősége kedvéért így folytatja, »míg a következők már az *agathyrusok* földjéről szakadnak be«. Ezt a geographiai együvé tarto-

zóságok, a félszeg mondatszerkezetek daczára is könnyen észrevehetjük s azért felfogásom szerint ezt a passust így gondolhatta Herodotos: az *agathyrusok* földjéről a *Maris* egyesül az *Istrossal*; a *Haimos* csúcsairól pedig más három nagy folyó ömlik északra folyván az *Istrosba*, u. m.: az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis*: διὰ δὲ Θρητικῆς καὶ Θρηκῶν τῶν Κροβόζων ῥέοντιες Ἄθρως καὶ Νόης καὶ Ἀριανῆς ἐκδιδοῦσι ἐς τὸν Ἴστρον, vagyis az *agathyrusok* területétől külön »a Thrakián és a thrák krobyzusok földjén át folydogáló *Athrys*, *Noes* és *Artanes* ömlenek az *Istrosba*«. Végre »a *paionoktól* és a *Rhodope* hegyből eredő *Skiös* folyó a *Haimost* középtűt szelvéen, ömlik az *Istrosba*.

A Haimos hegység időbeli kiterjedése.

Herodotos szerint az aldunai zuhatagokon áttérjedve, fel-öleli vala a krassó-szörénymegyei, sőt a hunyad- és szebenmegyei határhegységet is legalább a verestoronyi szorosig.

Csakhogy e szembetűnő csoportosítási buzgalom daczára az *agathyrusok*, a thrák *krobyzusok* és a *paionok* földjéről az *Istrosba* szakadó folyók sok félreértésnek s még több sikertelen találgatásnak tárgyát képezték idáig, az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis* folyóknak a *Haimos* bérceiről származtatása pedig a pusztá betűhöz ragaszkodó magyarázókat szinte kétségbeejti. Így a m. tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága által eszközölt fordítás²⁾ »szerint sem lehet a folyók helyét megjelölni« s különösen a πρὸς βορῆν kifejezés, melyet »éjszakra« jelentéssel fordítanak. Herodotos magyarázói, Borovszkynak abbéli feltevése tehát, mely szerint »nagyon valószínű, hogy Herodotos hazánk hegytömegét is belefoglalja a *Haemus* névbe«, legjobban megközelítette a valóságot. Részemről ugyan nemcsak ez előre bocsátott helyrajzi csoportosításból, de alább részletesen ismertetendő *Atlas*, *Auras* és *Tibisis* folyók helyrajzából is arra a

¹⁾ Borovszky Samu, A dákok. Budapest, 1883.

²⁾ Herodotos történeti könyvei. Kiadja a magyar tud. Akadémia classica-philologiai bizottsága. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Geréb József. Hatodik kötet, 177. lap, 65. jegyzet.

meggyőződésre jutottam, hogy *Herodotos* és kortársai a mai értelemben vett *Haemus* hegységhez nemcsak a Duna felé hajló *Golubinje planinát* foglalták bele, hanem a dunai zuhatagokon túl *Krassó-Szörény megye* területén emelkedő *Szemenik Plesuva*, sőt a *csernamenti hegyvonallal* a *hunyard-megyei határszéli hegységen a déli Kárpátok vonaláig mindent abba számítottak*. Már fennebb, az aldunai zuhatagok ismeretésénél, rámutattunk arra az orographiai és geotectonicai kapcsolatra, mely az erdélyi Kárpátoknak Bázias-Orsova közt EK—DNy-i esapással a Duna medrére hajló ágazatait a Balkán-hegységhez a szó szoros értelmében odafűzi. *Bázias-nál* például, a hol a nagy magyar *Alföld* rónája Fehértemplomtól délre a *Néra-Duna* közé ékelődő *Lokva* hegységbe ütközik, az átellenes szerbparti *Ráma* messzire ellátszó váromja mindjárt a mi hegységünk folytatásán díszel. Boldogult *Szabó József* emlékezetes tanulmányában mély elméssel mutatta ki, hogy a bázias-orsovai Dunameder az Alföld évezredes lassú süllyedésével egyidejűleg a délkeleti felföldön végbement emelkedés ellentétes hatásának eredőjeül tekintendő.

És valóban *Bázias-tól Kozláiig* (hol a veszélyes örvénylések s a rómaiak első szabályozási kísérleteinek emlékei fogadnak) Ny—K. irányú derékszögben, onnan *Szviniczáiig*, illetőleg *Jucz* zuhatagig, vagyis Al-Dunánk könyökhajlásáig D—K., innen pedig a kis és nagy Kazánon É—K. hegyes szögben metszi a Duna folyása az erdélyi felföldről délnyugatra csapó hegyredőket. Avagy a mederbeli akadályok, a félelmes szirtzátonyok, fenékgátak nem épen a két parti hegyvonal erőszakos elkülönítésének maradványaiából keletkeztek-e?

A *Haimos* és a déli *Kárpátok* összefüggése tehát geologiai is beigazolt megdönthetetlen igazság, s *Herodotos* már pusztán látásból is bátran feltételezhette ezt a kapcsolatot, mintán az Al-Duna medenczejét dél és észak felé övedző hegykoszorú az utazó előtt valóban teljesen összefüggő egésznek tűnik fel.

De maga a *Haimos* neve is ennek az összefüggésnek feltevését igazolja. A *Αἷμος, το Αἷμον ὄρος* a sanskrit *simau* = *határszél, barázda, sei-mu* = *szalag, óv* a »kötni« jelentésű *sei, si* gyökből keletkezve mind a hegység ívezetes, koszorúszerű

alakulását jellemzi.¹⁾ — Bizanti *Stephanos* szerint a görögök az agathyosusokat a *Haimoson* belül lakozóknak képzelték: „*Ἀγάθησοι ἔθνος ἐνδοτερον τοῦ Αἷμου.*“ *Herodotos*²⁾ szerint az Istrostól kezdve a helföldön túl *Skythiát* először az *agathyrsusok* határolták (*ἀπο Ἰατρῶν τὰ κατῴκηθε εἰς τὴν μεσόγειαν.*) Ilyenformán a délkeleti felföld déli *határszélét* övedző *Kárpátokból a hunyardmegyei, szebení havasokat* a vöröstoronyi szorosig, vagyis a *Haimos* bérceiről kifolyó *Ottig*, a *Haimos tartozékául képzelték*, azokon túl azonban éjszakra *más hegységről értesülésük még nem vala*. Annyi bizonyos, hogy a Kárpátok egészét *még* nem ismerték s azokról (*Καρπάτης*) *Ptolemaeus* adott először hírt: míg *Plinius*³⁾ és *Julius Caesar*⁴⁾ még a Sudet Hercyniai hegyrendszerhez számították. A *Haimos* hegység tehát a mai Szerbia területén, a *Timok, Pek* forrásvidékén, a szerbiai *Érezhegységgel* (*Rudna-Glava, Majdanpek*) s a *Golubinje planinával* a Duna medréig terjesztve, további folytatásával félkör alakban ismét keletnek fordulva, valóságos amphitheatrális keretet képezett felfogásuk szerint az *Istrosnak*. — *Herodotos* tehát ilyen értelemben szinte joggal állítható, hogy az *Isker* közepén szeli a *Haimos* hegységet.

A midőn e szerint beigazoltuk volna, hogy *Herodotos* öntudatosan beszélhetett a *Krassó-Szörénymegye* területén, s a déli határszélén a Duna balpartján emelkedő s az *Auras, Tibis, Atlas* forrásainul szolgáló *Haimosról* egyúttal azt is észre kell vennünk, hogy ép oly öntudatosan csoportosítja az Istros mellékvizeit. Az eddig felsorolt vizek mind a bal partról szakadnak be, holott a következőket a jobb parton találjuk. Így:

1. az *Ἰθρῶς*, *Pliniusnál Jeturus*, a byzantinusoknál *Ἰατρῶς*, a bulgároknál *Jeter, Jetur, Jautra*, a szláv *Jedru* azonos a

¹⁾ W. Tomasehek, Die alten Thracen. Wien, 1894. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Bd. CXXXI. II. Die Sprachreste. 90. 1.

²⁾ Herodotos IV. 100.

³⁾ *Plinius Historia naturalis*. IV. 15.

⁴⁾ *Julius Caesar*, Bellum gallicum. VI. 25. (Hercynia silva) oritur ab Helvetiorum et Nametium et Rauricorum finibus rectaque flumenis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anortium: hinc reflectit sinistram diversis ab flumine regionibus, multorumque gentium fines propter magnitudinem contengit.

Jautrával, mely *Sebes*, rohanó, gyors vizet jelent. — Sístowa átellenében ömlik a Dunába.

2. A *Nórg* az előbbtől nyugatra s az Olttal szemben beszakadó *Osmá* öse. Származik *véo, vóa* = forrni vagy *sneu* = folyani gyökből. Rokon a gall *Nanával*.

3. *Αριάνης* vagy *Αριάνης*. Névrokonát *Bithyniában Rebastól* keletre találjuk még *Ptolomaeus Otiog, Otiogioi* és *Otiog* névváltozatai is ezt illetnek meg. Legnagyobb átalakuláson tehát ez a folyó ment volna át, mennyiben a Jantrától kissé nyugatabbra, *Nicapolis* közelében beszakadó *Vidben* birjuk az *Artanes* utódját. De a feltűnő névváltozást értelmezni nem tudjuk.

4. A *Skios* = *Σκιός*. Az előbbieket rövid parti folyók a *Skioshoz* képest, mely a *Haimos* láncozatát átszelve, a *Vitus* alatti *Rodope* hegységig, vagyis a *Rilo Dagig* a *paionok* földjére terjeszti forrásvidékét s a *Haimost* kettéosztja (*ex δε Παιονων και οβρεος Ποδόνης Σκιός ποταμός μέσση σελήσση ιάρ Αιμον έκδιδοι ές αυτον*). A rómaiak *Oescusán* át a *Skios* név a mai *Iskerre* változott s a *Balkán*-útak csomópontja, valamint a mai Bulgária fővárosa, *Sofia* mind ennek völgyére tartoznak. Sőt *Sofiát* a rómaiak *épenséggel Oescusnak* is neveztek a *Skiosról*.

Az *Istrosnak* nyugat felé következő többi jobbparti mellékvizeiről már nem értesült *Herodotos*. Így a *Lom*, a *Timok* s a szerbiai *Érczhegység* csomópontjából eredő *Pek* mind ismeretlenek maradtak előtte egészen a *Brógygos*-ig vagyis a mai *Moraváig*. A thrák *Brógygos* névből alakult, mint már említve vala, a kelta *Márgos*, mint *Strabo* megörökítette s ebből a rómaiak *Margusa*. *Herodotos* a keleti vagyis a bolgár *Maravat* érthette a *Brógygos* alatt, mely az *Angrossal* (*Άγγρος*), vagyis az *Ibarral* a triballok térségén egyesülve folytatja útját az Istrosig. Úgy a *bulgar Morava*, mint az *Ibar* abból a hegy-csomóból erednek, mely a *Sáv-Dág* és *Rígó mezővel* (*Kossovopolje*) nyugatra a *Fehér Drint*, délre a *Vardart szétsugározta*, dél és észak kapcsolatát ősidőktől közvetíti.

Ezen folyók viszonyáról Dacia belterületeihez, hadászati és kereskedelmi útjaihoz alább, az összefoglalásnál fejtem ki nézeteimet. — Addig lássuk a *Haimos* bérceiről az *Istrosba* szakadó *más három folyót*.

IV. Az Atlas (*Ατλας*), Aurus (*Αὔρας*) és Tibisis (*Τιβισις*) meghatározása.

Miután az előrebocsátottakból, azt hiszem, kellően kiderül, hogy »a *Haimos* bérceiről« az *Istrosba* jelzett »más három folyót« *Herodotos* nem éjszakra képzelte, a mint a *προς βορην* kifejezésből s legkivált a *Haimos* hegység mai értelemben vett helyrajzából idáig következtették; hanem hogy a *Haimosnak* a jelenlegi *Krassó-Szörény* megye hegyeire s a déli Kárpátokra, vagyis a *hunyad-szeben-fogaras-brassói* havasokra kiterjesztett éjszaki szárnyára s az *agathyrusoknak* a *Marostól* ketté szelt földjére gondolva, »éjszak felől« képzelte azok folyását *Herodotos* is az Istrosig, tán felesleges itt újból igazolnom; miért keresem az *Atlas*, *Aurus* és *Tibisis* folyókat a Duna balpartján? Egyébként azok helyrajzából még jobban kiviláglik ezen folyók hovatarozósága, valamint a *Haimos* az időbeli értelmezése is. Lássuk tehát egyenkint a czímben foglalt három folyót.

1. Az *Ατλας*.

Ptolomaeus Αλοννας folyójával s a *Peutinger-tábla Pons Alutijával*, a ravennai *Anonymus Alutijával* mind az Oltra vonatkozó nevek, a mint azt már *Safařík* éles szeme felismerte volt. A vöröstoronyi szorosból a *Peutinger-tábla Arutela* állomást is emleget s ebből származtathatjuk a mi határhegyeinkből beszakadó *Lotru*, *Lotrisóra* mellékvizek románositott alakját is. Mindez *gyorsan* szökellő, hegyi vizet jelent. Egy római katona fogadalmi oltárán *Traianus* hadjáratából vonatkozik az *Alutusra*¹⁾ (AD ALVTEM FLVMEN). *Hasdeu*²⁾ a skythák

¹⁾ Aekner und Müller, *Die römischen Inschriften Daciens*. Anhang Nr. 17.

MATRONIS
AVFANIB · C
IVL · MANSVE
TVS · M · L · L · M
P · P · V · S · L · MPV
E · AD ALVTVM
FLVMEN SECVS.
MONT CAVCASI

²⁾ Hasden *Istoria critica* Bucuresei. 253—55. lapján.

és agathyrsek ált szavát látja benne, mely szerinte aranyat jelenthetett volna. A román *Oltu*, a magyar *Olt* módosulása.

Miután az *Olt* a *Marossal* egy közös pontból (*Nagy-Hagymás*) ered s *Herodotos* ennek daczára nem tesz említést forrásvidékéről, nyilván azért, mert a Haimoshoz számított déli *Kárpátokon túl hegységet nem is képzelt s mert az Olt eredetét a verestoronnyi szorosban képzelte.*

2. Az *Αἰρεας*.

Safařík a Zsilben állapítván meg az *Auras* eredetijét, *Goos* Károly és követői szintén ezt az irányt követték, habár mindjárt Ptolemaeusnál *Arabona* nevet visel a Zsil és semmi kényszerítő okuk nem lehetett ez önkényes feltevés továbbterjesztésére.

A *Styl* folyó, a mint malomvízi *Kendeffy* Mihálynak szóló II. Ulászló király 1493 január 18-iki adománylevelében írja, *Hunyadmegye területén*, a déli Kárpátok hegytömegéből két ágban keletkezik. *Duo fluvy Syl apellati*. Éppen az ország határán a legutóbb már járhatóvá tett *szurduki szorosnál* a román és magyar Zsil, a mint ma írjuk, egyesülvén, hatalmas hegyi vízként zudul ki a romániai lapályra. Ősi alakját nem ismerjük, mert a hozzá közel álló *Σόλειος* a Strymon torkolata közeléből Herodotosnál olvasható térség *Σόλειος πείθιον*¹⁾ egészen távoli, más vidékre tartozik. Tomaszekkel származtathatók a hegyi vad vizet jelentő *svel* gyökből is. Egyébként a Zsil, a *Syl*, a románok *Zsijul-ja* és a *Balatonból* kiszakadó *Sijó* mind rokon eredetre utalnak.

A *Sill* és *Zill* azonban a Kárpátoktól nyugatra az Alpokban, sőt azokon is túl szintén ismeretes és többször jelentkező folyó név. Így *Innsbrucknál* a *Brenner-hágó* *Silje* csatlakozik az *Innhez*. Ugyancsak az *Inn* mellékvölgyéül szolgál a híres *Zillerthalon* folydogáló *Ziller*. *Svájcz* közepén az *Aar* vizét *Thiel* vagyis *Sill* tereli észak-keletre. Éjszaki Spanyolország-

¹⁾ Dr. Sólyom Fekete Ferencz, A Syl völgy s benépesítése. A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1885—86. IV. évkönyve 81. és 85-ik lapján, a 2. és 3-ik oklevél.

²⁾ Herodotos VII. 115.

³⁾ W. Tomaszek, Die alten Thranken. II. 39. lap.

ban a *Minhol*, ép így a *Sill* irányítja nyugatra. — Akármilyen tekintélyes hegyi víznek ismerjük is mai napság a mi *Zsilünket*. *Herodotos* látköréig még se juthatott el hirt s az *Aurasra*, az eddigi közfelfogással ellenkezőleg, más, jogosabb igénykeresőt lesz szerencsém bemutatni.

Mint fenn részletesen kimutattam, azok a görögök, a kik az Istros deltavidékein oly otthonosan mozogtak, az aldunai zuhatagok égbemenendő szirtjeitől visszariadtak. Ezek a félelmes szirtszorosok a szerbiai oldalon végig most sem járhatók, a mi részünkön Orsova-Báziás közt *gróf Széchenyi* István és lelkes munkatársának, Vásárhelyi Pálnak köszönhető *Széchenyi-út* által szintén, alig félszázad előtt, váltak hozzáférhetőkké. Még elriasztóbb akadályt képeznek az ott sűrű egymásutánban következő zuhatagok a hajóközlekedésre nézve, hisz csak napjainkban üljük a *Vaskapu-szabályozásnak* egész Európára kiható diadalát.

Az *Istros* szerepe tehát a parti közlekedésen túl igen korlátolt lehetett s mai értelemben vett *vizi-út* gyanánt akkoriban felettébb rövid közökben használhatták. Minthogy pedig dél és éjszak kereskedelmi fővonala úgy a *Mariča* vize mellől a Trajan kapún át, mint a *Rilo Dág* vagyis a Karasu, és Vardár vagy *Struma* felől egyaránt a *Morava* mentén érhetten el a Dunát, a kereskedelmi forgalom emez utjai sem érintették az *Istrosnak* a *Skiostól* (*Isker*) fel a *Moraváig* következő mellékvizeit. Ebből a világkereskedelmi összeköttetésből következőleg, miután a hunyadmegyei Zsilre az *Auras* nem talál, a *Morava* torkolatával átellenben kell megkísértenünk az *Auras* igazi jogutóda után a puhatólózást.

Vizsgáljuk tehát rendre a *Báziástól* felfelé beszakadó mellékvizeket. Először is a *Nerával* találkozunk. Ez *Báziás-Ó-Palánka* közt éri el a *Dunát*, de az *Alföld* szélén, csakis *Kussics Zlatica* közt szabadul ki a hegyek közül s alig 10 kilométernyi rövid térségheli szakaszával azért sem vehetett részt az ókori népek úthálózatában, mivel felső völgye annyira összeszorul, hogy helyenkint, mint Szászabányától felfelé, az ú. n. *Almás* medenczéig, még napjainkban sem vezethettek ott rendes közlekedési utat be. A *Nera* pályája Bozovicson felül meg épenséggel úgy belevész a *Szemenik* hegység tömkelegébe, hogy

ott erdei útakon kívül egyébről szó sem lehet. A *Nera* völgye tehát a *Balkán* vidékével állandóbb kapcsolatot nem nyerhetett s így nem esoda, ha arról Herodotos meg sem emlíkezik.

Annál kedvezőbb völgyfejlődéssel bír azonban a szomszédos *Karas* vize, mely a *Szemenik* délnyugati lejtőjéről a régi *Krassovár* romjai alatt egy gyönyörű szirtszoroson kiszabadulva, *Stájerlak-Anina* határán a *Bagolybarlang* (Buhuj) vizével erősödik, *Gorujától* mind szélesbedő völgyével a *Plesuva* hegység nyugati szélyzetéül szolgáló, hibásan bánátnak is emlegetett, *Érczhegység* összes bányáihoz utat nyitott. Így mindjárt legfelül *Székásnál* a középkorban virágzott s az ókorban is aknázott *Dognácska ezüstérczeihez*, *aranymosásaihoz* elvezető *Dognácska* patakát veszi fel, a *Karas* s a völgy képezte a vidék forgalmi útját. Alább ugyancsak éjszokról *Váradja* községnek *Csobeny* nevű külterületén a *Cernovec* csatlakozik, mely *Bogsán* régi aranymosásaihoz, a *bogsán-moraviceai* (*vaskői*) dúsz vastelepekhez vezetett el s épen a *dognácsai* bányák mellől végzi eredetét. Ezt a völgyet követte Traianus hódító hadserege is, s biztos jeleim vannak arra nézve, hogy már a rómaiak előtt is ez a völgy közvetítette *Dacia* szívébe a *Duna* mellől a fő forgalmat.

És alig egyesül ez a világforgalmi völgy-csatorna a *Karaséval*, rögtön a *Lissava* vize ömlik a *Karásba*. A *Lissava* mellett pedig keleten *Majdán* helység¹⁾ rézérczeit, *Oravicának* ma kimerült, de még e század közepéig mívelésben állott *aranytercét*, a *csikolvai* rézérczeket közelíthették meg. És a *Karas* itt szóban levő pontjáról, de különösen torkolatától ép oly jól kényezte esett *Szászkalánnya* is, hol ezüstöt, rezet bányásztak a régiek.

Mіндеzen utak közlekedési csomópontját, hadászati centrumát *Váradjánál*, a rómaiak *Arcidavaja*, Ptolemaeus *Αργιδάβα*-ja képezte.

És *Váradjától* nyugatra, a verseczi szigethegységből hirtelen megszakadó *Kilia* magaslatán, a rómaiakat jóval meg-

¹⁾ *Majdán* vasúti állomás az oravica-aninai vasútvonalon. A régi bányászat a helységtől délre, a vasút közelében folyhatott.

előző, még régibb culturmaradványokban sikerült megszerezni azon bizonyosságokat is, melyek egymagukban kétségtelenné teszik, *hogy ezt a pontot a dákok, sőt elődeik az agathyrsusok katonai okokból szintén igen jelentékenynek tekintették*. S ha most *Arcidana*, *Ἀργιδάβα* alkatelemeit, t. i. *Arcas* + *dava* *Ἄργας* + *dava*-t külön-külön vizsgáljuk, arra a végkövetkeztetésre jutunk, hogy az *Arcas* vagy *Argus* alapszó minőségben kapcsolódott össze a »vár«, »város« jelentésű *dava*, *dava*, *dava dáβα*-val. *Dacia* területéről valami 25 hasonló összetételt ismerünk még:¹⁾ *Αἰδάβα*, *Ἀειδάβα*, *Αειδάβα* *Ἰταδέβα*, *Οὐιδάβα*, *Βουγιδάβα*, *Βραγιδάβα*, *Παιριδάβα*, *Περιδάβα*, *Πιροβουγιδάβα*, *Πριδάβα*, *Μαριδάβα*, *Μουριδέβα*, *Ναυδάβα*, *Ῥαμιδάβα*, *Rusidava*, *Δαουδάβα*, *Δαυαδέβα*, *Desudava*, *Δοξιδάβα*, *Ταμασιδάβα*, *Ζαργιδάβα*, *Ζιρδάβα*, *Ζουσιδάβα*, *Ζισουδέβα*, *Σαργιδάβα*, *Sacidava*, *Sagadava*, *Σειδάβα*, *Σιργιδάβα*, *Σουσιδάβα* (*Sucidava*), *Ζικιδέβα*, *Scaidava* vagy *δάβα*, *Κομιδάβα*, *Κομιδέβα*, *Καρσιδάβα*, *Capidava*, *Κληπιδάβα*. Hogy azonban a Balkántól messze lenn délen, a *Struma* mellett, szintén ismétlődtek ilyen nevek, azt *Decidava* állomás is igazolja. A *besseknél* *Pulpudeva*, *Jordannes* szerint szintén erre a mintára képezte *Philippopolis* ősi nevét.

Ezen példákbl kitétszóleg az *Arcas* vagy *Argas* a közel eső vidék valamelyik kimagasló, szembetűnő pontjára, vizére vagy más jellemző részletére vonatkozhatott. De mi lehetett ez? Erre nézve némi támpontot találhatunk a *Peutinger-tábla* elnevezéseiből is. A *Duna* mellől Daciába szolgáló hadi út u. i. jobbra erdőségek között s kevésbbé lakott területen érintett. Itt tehát az elnevezésekkel mindenütt természeti sajáttságokhoz kelle alkalmazkodniok.

A *Duna* mellől fel *Tibiscumig* vagyis a *Bistra-Temes* egyesüléséig vezetett hadi út hét állomásából pedig épenséggel hármát neveztek el a szomszédos folyókról. Így jelezték mintegy azok átjáróit, vizválasztóit, mint az *Innsbruck*, *Hohenfurth* s a magyar *Hídvég* nevekkal teszszük. Nyenek:

¹⁾ W. Tomaschek, Die alten Thraken. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe Bd. CXXXI. Wien, 1894. 70. lapján.

1. A Tabula Pentingeriana *Berzoviája*. Anonymus Ravennatus *Berzovia* és Traianus naplótöredéke szerint *Berzobis* állomás a maig *Berzavanak* ismert folyóra vonatkozik.

2. A Tabula Pentingeriana *Caput Bubali* és Anonymus Ravennatus *Gubali* állomásáról szintén sikerült kiderítenem, hogy a mai *Poganis* folyó akkori *Bubalus* nevét rejtette magában, vagyis a Bubalusból alakult Gubalus változott *Poganisra*. Maga az állomás azonban a *Poganis* Temes vízválasztójára épült.

3. *Tibiscou*, *Τιβισκος*, Ptolemaeus Geographiája. III. 8. 9. s a Tabula Pentingeriana *Tiviscus*-a az Anonymus Ravennatusnál *Tibis*, melyről alább lesz bővebben szó, szintén az ott elhaladó Temesre vonatkozik.

4. Még a *Centum putei* állomásról is azt tartotta a közhit idáig, hogy sok forrásos tájéket jelent s épen azért keresték korábban a *Moravica* forrásdús kezdeténél, Móricföld és *Temes-Buttyin* tájékán.

Az egyetlen *Ahihis*, *Αιζις*, *Azizis* állomásnál nem találtam folyóra vonatkozást,¹⁾ de ott is a sziklás hegyoldalra-görgeteges területre utal a »kigyós« (bakteriai *azi*, mingrel *iz*, örmény *iz* = kigyó) vagy a »kecsketanya« (bakteriai *azi*, örmény *ajtó* = kecske) félt jelentő elnevezés.²⁾ A felsorolt elnevezési gyakorlat is arra int tehát, hogy *Arcidava* meghatározásánál a szomszédos folyóból vegyük kiindulásunkat. Ez a folyó pedig a *Karas*, melynek aradványi terére épült *Arcidava*. És valóban Herodotos *Auras* folyója a bemutatott analógiák nélkül is élénken rácsendül az *Arcidava*, *Ἀργιδάβα* mellett el-folyó *Karas* nevére. Miután a táborhely is úgy épült a Karas árterén, hogy semmi más vonatkozást nem is használhattak az elnevezők, az *Auras* pedig fonetikailag is kiváló rokonságot mutat az *Arcas*, illetőleg *Argassal* vagyis *Arci-dava* és *Ἀργιδάβα* alapszavával, úgy hogy egyetlen hangcserével *Karasra* formálhatjuk ezek bármelyikét.

A földrajzi és ethymologiai szoros viszony jogán tehát

¹⁾ Téglás Gábor, A lederata-tibiscumi hadi-út Aczis állomásának helyrajza, Archaeologiai Értesítő, 1898. évf. 1. füzet.

²⁾ W. Tomaschek, Die alten Thraken. II. Die Sprachreste. II. Hälfte. Personen- u. Ortsnamen. Wien, 1894. Sitzungsberichte der kais. Akademie. Bd. CXXXI.

egyaránt a *Karast* illeti meg Herodotos *Auras* s ezzel önmagától meg kell dölnie Tomaschek Vilmos abbeli okoskodásának, mely szerint a Pentinger tábla Apo fl., a *ravennai Anonymus* Apo, Apio-ja; *Ἄριος* vagy *Ἄριος* alakban a Karast illetné meg. Még kevésbbé tehetjük magunkévá *Cihac*¹⁾ nagy ethymologiai szótárának azt a magyarázatát, mely a *kárász pontyban*, vagyis a *Cyprinus carassiusban* keresi a *Karas* eredetét. Inkább elfogadhatnók a török *Quara-su* elnevezést, mely *iszapoló vizet* jelentvén, sokkal jellemzőbben is reá vall a *Karasra*. Csakhogy a *Quara-su* szintúgy, mint a *Karas*, az Arcas ősi alakon át, mind az *Aurasra* vallanak s a fejlődés névalakulás megannyi láncszeméről tekinthetők. — Tanulmányom egyik eredményeül tehát az *Aurasnak* a *Karasna* ruházását jelölhetem meg az alaptalanul felvett *Zsil* mellőzésével.

3. A *Τιβισκος*.

Miután újabb időben a *Tisza* latin nevéül a *Tibiscus* szolgál, Herodotos *Τιβισκος*-ét is a Tiszára ruházták jó sokáig. Ptolemaeus Geographiája Skythia *minor*ból emleget egy *Τιβισκος* nevű helységet s Daciából *Τιβισκος* földrajzi helyzetet az északi szélesség 44° 59' (a valóságban 45° 30'), a hosszúság 46° 40' (valósággal 39° 50'). A Tabula Pentingeriana *Tiviscumot* (*Tivisco*), a ravennai Anonymus *Tibis* és *Tibiscum* alakjában emlegetik *Priscus Rhactor* Kr. u. 448-ban Atillához utaztában *Τιβισκος*-t, *Jordanus Tibisia*, Constantinus Porphyrogeneta *ὁ Τιβισκος* néven örökíti meg ugyan nevét, mely a *municipium Tibiscum* és *Τιβισκος* hollétének eldöntésével kétségtelenül a *Temes* folyó ősi nevéül bizonyult. A *municipium* hollétét már gróf Marsigli helyesen kereste a Bistra torkolatánál. Ennek daczára Ortvy Tivadar ismeretes tanulmányával bizonyodtunk meg teljesen a felől, hogy a hunyadmegyei *Vaskapuhágó* közeléből eredő *Bisztra* vizének *Karán-Sebes* közelében *Zsuppánál* a *Temesbe* szakadásánál épült meg az érdekes *municipium*, mint a Daciába irányított két dunaparti útvonal, t. i. a *pálánka-zsupai* (lederata-tibiscumi) és

¹⁾ A. de Cihac, Dictionnaire d'ethymologie daco-romaine éléments, slaves, magyars, tures, grecs moderne et albanais. Francfort s/M., 1879.

orsova-zsuppai (dierna-tibiscumi) csatlakozási állomása. Ezzel egyszersmind megoldást nyert a *Tιβίσις* és *Τιβισκος*, vagy *Tibiscus* és *Tiviscus* nevek és a Temes folyó azonossága is. Mint-hogy a szankskrit *stibbi* szó »cserjét«, »ligetet« jelent. A *meg-megtörlődést*, ellankadást, terjengősséget jelentő *stei-gh* gyök mellett még egy *stei-bh*, *tibh* is létezhetett. Ennek származéka *Tiqog* = *mocsár*, valamint a *szláv timěno*, *tima*. Így a *thrák Tibisko elmocsárosodott*, *Zátonyos*, »*Ligetes*« vagy *Sárvíz*-lélet jelenthet. A Névtelen jegyző *Temes*, *Temus* folyót ismer, valamint *Thuróczi* és *Márk chronicája* is. Egy 1212-beli oklevélben *Temest* olvasunk (et terram Gyad ad quattuor orator a Castro temesiensi exemtam) 1266 castrum Tymes, 1310-ben Temesvár (datum in Temesvár) fordul elő.¹⁾

Herodotos *Tibisis* tehát a *Temes* folyó nevében állandósult meg s a román *Temisu* alak is a magyar *Temesből* alakult át s legkevésbé sem tekinthető ősi alaknak.

V. A *Máqis*, mint az agathyrsusok főfolyója.

Hátra van még a *Maqis* folyóról beszámolnunk, mely »az agathyrsusok földjéről egyesül az Istrossal.«²⁾ Miután kétség sem foroghat fenn arra nézve, hogy Herodotos a Tisza alsó szakaszát, vagyis a Szeged-Titel közti részt is a Maroshoz számította, önkényt következik az is, hogy a *Marost* tekinték főfolyónak. — Csak így egyesülhetett közvetlenül a *Maris* az Istrossal. Ebből a felfogásból arra is önkényt következik, hogy a Maros felé irányulhatott az akkori idők főérleke és figyelme. Mi lehetett ennek tulajdonképi oka? ha nem az »arany«, »melyből az agathyrsusok legtöbbet hordottak magukkal?«³⁾ Ilyenformán a Marost az aranyvidéki szakasza után ismerhették meg a görögök s fennebb a *Hargita* erdős vadonjai közé eső forrásvidékről mi tudomásuk sem lehetett. Mert az erdélyi *Ércz-hegység* s a hajdankorban különösen keresett *aranymosások*

¹⁾ Ortvay Tivadar, Temesvár megye és Temesvár város története. Negyedik kötet. Első könyv. Oklevéltár. Pozsony, 1896. Eder István könyvnyomdája. A 2., 4. és 11. számú oklevelek.

²⁾ Herodotos IV. 49.

³⁾ Herodotos IV. 164.

regiója Gyulafehérvárnál, illetőleg az *Aranyos* vonalával Torda-Kocsárd között zárulván, az agathyrsusok országából az innen délre eső területéről nyerhettek a görögök az arany révén tudomást, s mikor más helyen a skythákkal szomszédos népeket elősorolja Herodotos, akkor sem a Marosról, sem az *Olt* felső vidékeiről, sem *Dacia* keleti hegyvidékeiről tudomást nem vehetett. — Pedig Herodotos szerint az *Istrostól* kezdve a belföldön túl *Skythiát* először az agathyrsusok, *neurosok*, azután az *androphagusok* és végre a *melanchlainusok* földje határolja.¹⁾ Majd a IV. könyv 102. fejezetében a skythák által a Dareios ellen indítandó hadjárat felett tanácsba hívják az agathyrsusokat is s azok szokásait leírja a 104. fejezetben. A keleti *Kárpátok* hegyszorosain tehát a görögök nem közlekedhettek oly tömegesen, hogy Herodotosnak hírvivői akadhassanak, különben bizonyára tudomást nyer vala legalább a feltűnőbb hegyrajzi alakzatokról.

Minket ezen a helyen azonban csakis a Maros folyó meghatározása foglalkoztathat. Ennek forrásairól, felső pályájáról nem akadt Herodotosnak feljegyezni valója s torkolatán alul, a Tisza háttérbe szorításával az Istrossig viszi. Hasonló esettel bőven találkozunk a folyók történetében. A Rhone is így jut túlsúlyra a főirányt követő Saon felett. Az *Inn* tekintélyesebb víztömegét a mi *Dunánk* így nyeli el és közép *Svájcz* összes vizeivel hasztalan erősbül az *Aar*, mert a *Rajná*t ismeri a világ, melynek pedig irányát is az *Aar* szabja meg *Baseltől*. A *Moldva* és *Elbe* viszonya sem különb.

A Tiszáról még *Strabo* sem igen bírhatott pontosabb helyrajzi fogalmakkal, mert habár egész helyesen különbözteti is meg a zuhatagokon felül eső kelta Danubiust az *Al-Duná*val azonosuló *Istrostól*, midőn a *Máqios*-t a boiok és taurisok határfolyójává minősíti s a *Iláqios*-t pedig az *Istrosba* vezeti, ez által a legnagyobb tájékozatlanságát örökíti meg. Szó szerinti értelemben ilyen módon a *Maqios*-t a mai *Tiszában*, a *Iláqios*-t pedig körülbelül a Zsilben kellene megállapítanunk.

Plinius jött, úgy látszik, először ezen folyók mibenlété-

¹⁾ Herodotos IV. 100. Lásd annak folytatását a 102. és 104. fejezetekben.

vel tisztában, de ezektől most el kellvén tekinteniünk, még csak azt kívánjuk felemlíteni, hogy Strabó Marisosát *Jordanes Marisiának*, Constantinos Porphyrogenneta *Mogijasz*-nek írja. Herodotos eredetijéhez tehát legközelebb a magyar *Maros* jár, melyből a szláv *Maris*, a román *Mureşu*, a szász *Mieresch* származásukat nyerték. Ezek és Herodotos *Maris* elnevezése pedig a »csillogni«, »fényleni«¹ jelentésű *mar* gyökből erednek. Ez az elnevezés valóban rá is illik az alsó folyásában lassan továbömpölygő s csak itt-ott felvetődő hullámaival megesillanó *Marosunkra*, melyről még a népdal is azt zengí: *Maros vize folyik csendesen*.

VI. Földrajzi meghatározásaim főbb eredményeinek összefoglalása.

Herodotosnak a hajdankori Daciára vonatkoztatható földrajzi adatait aprójjára végig vizsgálva, tanulmányom főbb eredményét a következő áttekintésben összegelhetjük:

I. A IV. könyv 48. fejezetében a skythák földjéről az Istroszt nagyranövesztő őt folyó.

1. A skythák *Porataja*, a görögök *Ilvopetos* vize, a pecsenyegek *Buratja*, a mostani *Pruthként* már *Safarikenál* meglevén határozva, ez külön összehasonlítást nem igényelt.

2. A *Taqaartos*-t *Goos Károly* azért vonatkoztatá az Őlt folyóval szomszédos s a *Pruth* vizétől messze távol eső *Teljormann* vizére, mert *Herodotos* szövegbeli zavartságát szó szerint értelmezve, olyan folyót keresett, a melytől visszafelé a Pruthig a *Naparis*, *Araros*, *Ordessos* beosztható legyen. — A *Teleorman* azonban nem is tartozik a *Kárpátok* fővonához s csakis a pitesti előhegyekből ered s a *Vede* felvétele után őt tekintélyesebb alakot. Saját kutatásaim és helyrajzi egybeazonosításaim alapján sikerült a *Tiaranthosban* a *Szeret* vizét kijelölnöm. Maga a *Tiaranthos* név a *skythák* *Caraüt* *Tiarant* nevéből görögödösött át. Ptolemaeus *Iepaatos*, *Ammianus Marcellinus* *Gerasus*, a pecsenyegek ő *Seqaos* és ő *Seqa* neveiből alakult a csángó magyarok *Szeretje* s ebből a románok *Siret-je*.

3. A *Aqaos* eredetijét ilyenformán *Goos Károly* alap-

talanul kereste a *Szerben*, melyet a *Tiaranthos* utódeként állapíthattam meg. *Goos Károly* Ptolemaeus *Iepaatos*-át *Hi-arar-ös-ra* tagolva kereste a rokonsági kapcsolatot. — Csakhogy ezt a mi Temesi hágónkról, illetőleg a *predeáli* határállomásról délre induló s a *Budapest-Bukurest* fővonal irányítójául szolgáló *Prahova* vizében inkább és észrevehetőbben megtaláljuk. A *Prahocát* ugyan mai napság a *Plojestin* alul vele egyesülő *Jalomnica* háttérbe szorítja, úgy hogy földrajzi műveinkben, térképeinkben is a *Jalomnica* szerepel, mely *Hirsova* átellenében *Gura Jalomiteinél*, a rendkívül meglassult és szétágazó Dunába ömlik. Ez a *Jalomicza* közvetlenül a *Buces* alatt a *Skitul Jalomitei* barlangjából, hol a *Buces* látogatók rendes állomást tartanak, veszi eredetét s oly szűk, és majdnem megközelíthetetlen sziklaszorosokban kezdi meg pályafutását, a hova még a merészebb turisták is irtózáttal hatolhatnak be. Itt tehát kereskedelmi kapcsolatot csakis időnkint tarthatott a hegyi népség, s Dacia és az *Istros* deltavidéki görög gyarmatok, főleg *Istropolis* felé a forgalmat a terebbebb s következőleg járművekkel is használható *Prahova* völgye közvetíthet. Ezért válhatott az *Herodotos* előtt ismeretessé. A görögös *Araros* név azonban hihetőleg *Arara*, *Ararova*, *Arva* alakban hangozhatott a skytháknál.

4. A *Naxaais*-t *Goos Károly* a *Tiaranthosnál* elhibázott téves kiindulása következtében hajlandó lett volna a *Jalomnicában* kijelölni. Fejtegetéseimmel sikerült magállapítanom, hogy a *Naparis* nem is tartozott az *Istros* mellékre, hanem a *Dnjeper* ősi nevét képviselte. A *Dnjeper*t ugyan *Herodotos* *Borysthenes* néven jól ismerte, sőt látta is; de arról már biztos tájékozódást nem szerezhetett, hogy a *Dnjeper* két fő ágából a *Danaper*, *Danaporow* alakulhatott az olbiopolitánoknál és *borysthenita* görögöknél *Naxaais*-sá, s hogy a mai *Berezina* ág neve változott ugyanezeknél *Boristhenesre*. Csakhogy *Herodotos* szerint a *Boristhenes* forrását ép úgy nem ismeri senki, mint a *Nilusét*. A szájról szájra ki a *Pontusig* elszármazott két főágból tehát azt, melyik az egész folyóra általánosult, *Herodotos* is megismerhette. A *Danaper* név hovatartozását azonban sem ő, sem honfitársai nem ismervén, azt bizonytalanságában az *Istros*hoz osztotta, önkénytelenül elárulván

ezzel azt is, hogy a *Duna* deltáiból felfelé nyugatnak nem megfigyeléseit örökíti meg, hanem szóbeszéd és szájhagyomány után dolgozott.

Egyébként mind két név a *Dnyeper* zuhatagjaira, örvényléseire vonatkozik. A *Borysthenes* gyöke *Porow* alakban most is zuhatagot jelent. Ebben az alakjában ismerjük az aldunai *Greben* fok után következő *Porow* szigeteknél is. A *Nápaqis* gyöke *νάπος νάπη* hegyszakadékot jelenthetett. A *nape*, *nap*, »hajlani«, »kanyarogni«-t jelent. — Innen *ne*, *no*-ból *νωπιος*, valamint *ne* odahajolni. Persául *napta* = nyirkos és *naptha* jelentésben szerepel s ebből Horn szerint *nabh*, *naph* elbuggyanni, forni, sőt ideveszi a *baluc* *napt*, *menykö*, *villámcsapás*, *ágyúzás* rokonszomszágát is.

5. Az *Ordessos* vize a szankskrit *ard* (अर्द) ömleni gyökéből származó *Sebes* vad, hegyi vizet jelenthet s már *Safarík* felismerte utódjával a romániai *Ardsis* *cizét*, mely ily módon nem vehette eredetét Erdély román nevéből Ardealból, a mint a román írók feltételezik.

II. Az agathyrsusok földjéről beömlő Maris és a Haimos csúcsairól az Istrosba szakadó három más folyó.

Herodotos a skythaföldi folyók gondos csoportosítása után az agathyrsusok földjére térve át, a Maris mellett három más nagy folyót sorol fel, olyan kapcsolatban, hogy a Haimos ormairól szóló származásuk dacára azok nem éjszakra, hanem éjszakra érik el az *Istros*t. Ezek az *Atlas*, *Auras* és *Tibisis*.

1. A *Máqis*. A Maris meghatározásánál azt kívántam különösebben kiemelni, hogy azt közvetlenül az Istroszhoz tartozónak jellemezvén, a *Tiszánál* elsőbrendű folyónak feltételezte Herodotos. *Marosunk* jelentőségének alapját közeléből fogalomba hozott aranyban jelölhetem meg.

A *Haimos* bérézeiből származtatott más *három* folyót is észrevehetőleg az *agathyrsusok* földjéhez számította *Herodotos*, úgy hogy az aldunai zuhatagoknál geotectonikailag amúgy is a *Balkánhoz* kapcsolódó erdélyi Kárpátokat s nevezetesen *Krassó-Szőrény* megye közepén kiemelkedő *Szemenik* hegységet, sőt a déli *Kárpátok* hosszú vonalából a csernamenti *Godean-Sárkönek* a Dunára hajló ágzatával a *hunyard*-, *sze-*

benmegyei havasokat a Verestoronyi szorosig mind a *Haimos* folytatásául képzelték. Ebben a hatalmas amphitheatrumban hőmpölygött az *Istros* vagyis az *Al-Duna*, melynél többet akkoriban alig ismerének. S mert az *Olt* őseül bizonyult *Atlasnak* csak a déli határhegységen vagyis a Verestoronyi szorison kívül eső szakaszát ismerhették Herodotos hírvivői, erről is bátran feltételezhető, hogy a Haimos bérézeiről ered, jóllehet ennek forrása a délkeleti felföld szívében, messze a *Hargita* láncza mögött rejtőzik.¹⁾

Ilyen felfogás mellett bizvást elhíhatték byzanti *Stephanos* Kr. e. V. századi másik író szerint, hogy »az *agathyrsusok* a *Haimoson* belül lakoznak«. „*Ἀγαθύρσοι ἐθνὸς ἐνδοιτέρω τοῦ Αἴμου.*“ De az »öv«, »szalag«, »koszorú« jelentésű *Aimos*, *Αἶμος*, *το Αἴμου* elnevezés maga is mindjárt erre a felfogásra utal bennünket.

Az *Ἀτλας* *Ptolemaeus*nál *Ἀλονιας* a *Tabula Pentingeriana*nál *Alutus* alakban ismétlődik. Így a magyar *Oltból* formálódott a román és szláv *Oltu*. Már *Safarik* szerencsésen megtalálván az *Atlas* tulajdonosát, itt kiegészíteni való nem akadt.

A *Τιβίσις* meghatározását s a *Temes* folyóval azonosítását a *municipium Tibiscum*, *Tiviscum*nak *Karán-Sebes* közepében a *Bisztra* és *Temes* egyesülésénél, vagyis *Zsupa* községnél történt meghatározása hozta véglegesen tisztába. A magyar *Temes* a pecsenyegck (*Constantinos Porphyrogenetos*) ó *Τυμής*géből alakult, mely »*csalitos*«, »*ligetes*« vagy »*mocsaras*« jelentéssel bírhat. A román *Temis* itt is a magyar *Temesből* alakult ki, mert már 1212-beli oklevelek *Temest* írják. Egy 1266-beli oklevél *castrum de Tymés*, 1310 *Temesvar*-ról kelt. Minthogy pedig a krassó-szőrényi havasok központjáról, a *Szemenikről* ered a *Temes*, tehát helyrajzilag is talál a kibővített *Aimos* orma reá.

A legnehezebben igazodhatánk el az *Ἀύρας* meghatározásával. Ezt *Ptolemaeus* *Arrabonjával* azonosítva, *Goos* Károly a *Zsilben* kereste, holott ott kínálkozott már régtől fogva, a legutóbb már *Váradja* községnél *Versecztől* keletre a *Karas*

¹⁾ Herodotos szerint „*ἐκ δὲ Ἀγαθύρσων Μάqις πρῶτη συμμιγεται ἐν Ἰστροῦ, ἐκ δὲ τοῦ Αἴμου τῶν κορυφῶν τοῖς ἄλλοις μεταλλοῖς ἕλκνται: ἀπὸς βούρην ἄνεμον ἐρῶσάλλουσι ἐς αὐτὸν Ἀτλας καὶ Αὔρας καὶ Ἰβησις.*“

vezethette fel az utazókat, a *Rhodopetól* nyugatra eső kerülővel a *Vitos* hágóján ismét az *Isker* (= Skiosz) völgyére jutottak.

Ezek lehettek a szokottabb átjárók. — De a mai *Vidét* illető *Artanes*, az *Osmára* illő *Nóns* és a *Jantrára* (*Jeter*, *Jetur*, *Jedru*) *Ἄρρος* felsorolásából arra következtethetünk, hogy a mai *Magas Balkan* nyergén ezeknek völgyeivel keresték fel az *Istros* mellékét.

Túl az *Istros*on az *Atlas* (Olt) választotta el az *agathyrusok* földjét a *Skythiától*. Az Olttól nyugatra a régi szörényi *Bánság* területével kezdődően az *agathyrusok* országa, az a *Maris* mentén a délkeleti felföld belső medencéjét ölelte fel, míg az Olttól keletre terjedt az a *Skythia*, melyet Herodotos a mai *Donig* (= *Tanais*) négyzög alakban jellemez.

Mint hogy pedig az *agathyrusok* országából az *Atlas* mellett, melynek folyásáról sejtelve sem vala, épen a *Karast* vagyis az *Aurast* és a *Marist* jelöli meg, ezzel ismét kézzelfogható bizonyítékát adja a görög kereskedők útirányai mellett annak a vonzerőnek is, mely Herodotos honfitársait e távol vidékekre csábította. Mindhárom folyóval az *arany* révén juthattak közelebbi ismeretségbe a görögök. A *Maris* az erdélyi *Érczhegységet* folyja körül s jobbsparti völgyeivel annak természetes útait tárja elének. Így juthatunk el éjszak-keletről az *Aranyossal Torától Topánfalváig*, majd keletről a toroczkói víz völgyén *N.-Enyedén*, *Toroczkon* át az *Aranyoshoz* (Borrévnél): a *tövísi, gáldi* vizekkel *Offenbánya-Verespataknak* az *Ompolylyál Zalatnán* át *Abrudbánya-Verespatakhöz*, dél-keletről a *Gyógy* izével az *Ompoly* a *Fejér Kőrös* aranyvidékéhez, *Déván* alul délről kis és nagy *Káján* völgyével *Kisbánya* (ma *Boicza*), *Körösbánya* és *Brád* vidék aranytelepeihöz. Nem esoda tehát, hogy a *Maris* folyót a *Tiszánál* is fontosabbnak képzelték akkoriban.

Az *Auras* (*Karas*) rövid pályafutása daczára ismét az *arany* által válhatott előttük fontossá, mert a folyó nevét is magában rejtő *Arcidava*, *Argidava* irányában keletre majdnem egyenlő távolságban találhatták a *Plesura* hegység nyugati szegélyzetében, a hibásan bánáti *Érczhegységnek* nevezett ércztelepeket. *Dognácska*, *Szászkabánya* ezüstje s e kettő között *Oravicza* aranya kölcsönöztek bizonyára a *Karas* mentének fontosságát és vonzerőt.

És maga az *Olt* is, eltekintve attól, hogy helyenkint mellette is aranymosásokat űzhettek, a *verestoronnyi* szoroson át rendkívül megközelíthetővé tette Dacia aranyhegyeit.

Pedig a jelekből ítélve, akkoriban az *aranymosás* a fém-bányászatnál is nagyobb mérveket űlthetett s megjelölt útvonalakon mutatkozó aranymosások szolgáltatathaták az *agathyrusok*nál Herodotos által feldicsért aranybőséget. Hát a vas, a réz, legkivált pedig a *só*, melynek nélkülözhetetlen volta a *Haimos* vidék lakosságát bizonyára még az aranynál is nyomatékosabban arra kényszerítette, hogy Daciával minél sűrűbb és közvetlenebb kapcsolatot keressenek.

Nem pusztá kíváncsiság s még kevésbé az ismeretszerzés vágya vezethette tehát Herodotos híradóit, a Daciával határos vagy épen onnan eredő folyók ismeretére, hanem a bányá-ipar ama termékei irányíthaták eme korai összeköttetést, melyek a mindennapi életben, részint hadviselés, részint háztartási eszközökké feldolgozva, segíték az emberiség művelődését vagy a jólét nyomában támadó fényűzési igények kielégítésére szolgáltak.

Ezeket az idáig figyelemre is alig méltatott mozzanatok éreztetik mind jobban-jobban Herodotosnak ¹⁾ Daciára vonatkozó hézagos feljegyzései, a helyrajzi vizsgálódások fonalán szinte kezünkbe szolgáltatva az akkori világforgalom mozgató czéljainak és szövevényes hálózatának kulcsát is. Így keleten a *Csik-Háromszék* megyét határoló *Kárpát-lánczolat*tal alig állhattak *Herodotos* és görögjei élénkebb kapcsolatban, s minden vonatkozása arra mutat, hogy ezen az oldalon sikságot feltételeztek. Legélénkebb útvonalukat az *agathyrusoktól* említésbe hozott *Marishoz* fűződő déli oldalvölgyek és hegyi átjárók képezhették. Így különösen a *temesi* hágón át a *Prahova* völgye egyenesen az *Istros* deltáihoz és *Istropolishoz* vezette a forgalmat és érdekkapcsolatot. Az *Atlas* vagyis az *Olt* völgyén, vagyis a *Verestoronnyi* szoroson át a thrák krobyzok földjére közlekedhettek s onnan a *Skios* (*Isker*) mentén haladtak délre egyenesen *Hellásnak*. Az *Auras*, a *Tibisis* és *Maris*, végre a *Morava* (*Broggos*) völgyet kapcsolták *Daciához*.

¹⁾ Herodotos IV. 192.

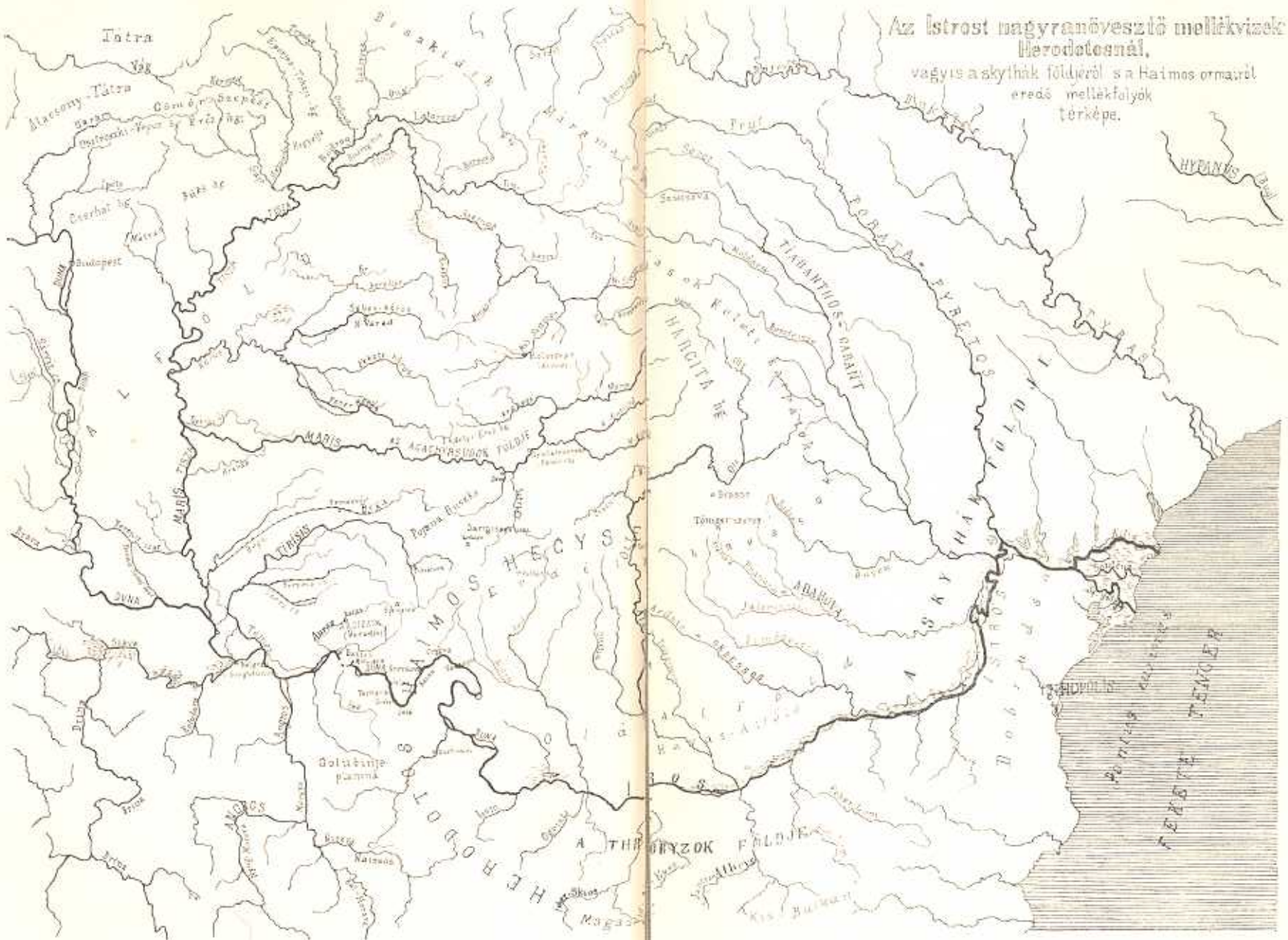
VIII. Zárszó.

Ime talán nem vala egészen eredménytelen Herodotos könyveinek reánk vonatkozatható adalékait, a helyrajzi viszonyokkal egybehasonlítva, behatóbb tanulmány tárgyává tennem. mert nemcsak a mesterséges nyelvészeti elméletek tarthatatlanságáról bizonyosodtunk meg, de sikerült némileg bepillantánunk amaz útirányok rendszerébe is, melyek a *Daciae* hadjáratára vonatkozó leírások kapcsán a régi *Dacia* területről említésbe hozott *agathyrsusokkal* a *Pontus* mellék műletosi görög gyarmatosait már *Herodotos* előtt jóval összekapcsolták. S a midőn a *Haimos* akkori alakzatáról, a *skythák* és *agathyrsusok* földjéről az *Istrossal* kapcsolatba hozott vizek mindenikének jogutódát *Goos* Károly, illetőleg *Tomaschek* Vilmos, *Roesler* Róbert és *Safařík* Józseftől, *Goos* mestereitől, eltérőleg végérvényesen sikerült megállapítanom, e földrajzi adalékok genetikai vizsgálatából azt a ránk nézve valahonnan jól eső történeti tanúságot sem hallgathatjuk el; hogy a *Kárpátokon* innen és túl jelenleg érvényben álló folyónevek kialakításában őseink vitték a döntő és irányító szerepet. Így a mai *Románia* román vagy szláv eredetűnek képzelt főbb folyóiról is teljes bizonyossággal sikerült kiderítenem, hogy *kivétel nélkül mindannyian a Herodotosnál megörökített skytha vagy agathyrsus ősalakból* formálódtak ki, és pedig abban az alakban, a mint azokat a *nemzetiségi feltékenységtől még nem háborgatott* középkorban a régiektől oly jellemzően elnevezett »*Havaselvén*» érvényesült *magyar befolyás és szellemi föltény még akkor átformálta vala, a mikor a délkeleti felföldön* mai napság *autochtonként követelődző románság még ott lenn, az Al-Dunánál, Herodotos Skythiájából az Árpádok idejében* ezen fajrokonaink beolvasztásával lassankint kialakult otthonukban a ma oly szépen virágzó s az osztrák-magyar politikusok, de legkivált éppen egy magyar államférfi, gróf *Andrássy Gyula* támogatásával kialakult *Romániában sem jutott vala a meghonosodás stadiumáig.*

TARTALOM.

	Lap
<i>Bevvezetés.</i> Az irodalmi felfogások történelmi fejlődése	1
I. A görögök legrégibb értesülése a Duna mellékéről. Herodotos felfogása az <i>Istrossal</i> . Az aldunai zuhatagokat nem ismerle. Az Istros felső folyásáról a mai Tiszán felül nem volt biztos értesülésük. A nagy magyar Alföldön a <i>sigynnok</i> -ról volt értesülés, a kik <i>mél</i> ruhában jártak; apró, bozontos szőrű lovakat csak kocsikban használhatták. Az <i>Istros</i> on túl <i>mél</i> ek akadályozták szerinte a közlekedést	13
Herodotos idejében a görögök előtt ismeretlenül maradt aldunai zuhatagok rövid ismertetése	24
II. A skythák földjéről, az Istrost nagyra növesztő öt mellékfolyó hol- és mibenléte	29
1. A <i>Hogara</i> vagy a görögök <i>Hogertó</i> -a, melynek utódát a mai <i>Pruth</i> vízében birjuk	29
2. A Tiaranthos, <i>Tiaqurtos</i> eredetijét <i>Goos</i> Károly a <i>Teljarmann</i> ban kereste. Vizsgálódásaim arra vezettek, hogy a skythák <i>Carat</i> -jából alakult ki a Tiaranthos, melyet Ptolemaeus <i>Ἰγαίος</i> -nak Ammianus <i>Marcellianus</i> <i>Gezasus</i> -nak a pecsényegek <i>ἡ Σαγάρ</i> és <i>ἡ Σαγάρ</i> alakban ismertek. Ebből a mai <i>Szeret</i> név alakult aztán ki	29
3. Az <i>Araros</i> , <i>Ἀραρός</i> eredetijét <i>Goos</i> Károly a <i>Szeret</i> -ben kerest, mivégből Ptolemaeus <i>Ἰγαίος</i> -at <i>Ἡ-α-α-α-α</i> -ra tagolta, csakhogy elfogadhatóbbá tegye elméletét. Rézszerrel a <i>tömösi</i> hágoról eredő <i>Pravora</i> vízében jelölöm ki az <i>Araros</i> utódát, miután a görögök <i>Araros</i> -at, a skythák <i>Arava</i> , <i>Aravora</i> alakban használhatták, épp úgy, mint a <i>Pruth</i> -nál történi, melynek görög <i>Pyretos</i> nevét a skythák <i>Porata</i> -ként emlegettek, a mint maga Herodotos is feljegyezte. — Mai napság a <i>Jalomiczál</i> tekintik elég hibásan a <i>Pravora</i> helyett főfolyónak	31
4. A Napuris, <i>Nápaγις</i> . A <i>Náparist</i> <i>Goos</i> Károly a <i>Tiaranthos</i> -sal elhibázott téves kiindulása következtében a <i>Jalomiczál</i> ban keresvén, magától érthetőleg heves ered-	

ményhez jutott. Kutatásaim alapján sikerült megállapítanom, hogy a <i>Naparist Herodotos</i> téves értesülésből vagy másolási zavarból sorolhatta az <i>Istros</i> mellékvizei közé, miután messze a skythák földjén a mai <i>Dnjeper</i> , Danaper főágát képezi. A <i>Naparist</i> Herodotost az ejtette különösen tévedésbe: hogy a Dnjepert <i>Borysthenes</i> néven emlegettek a görögök. A <i>Borysthenes</i> név azonban a Dnjeper másik főágát: a Berezinát illeti ...	33
5. Az Ordessos, Ὀρδισσός. Ez a név majdnem felismerhető éppéggel fennmaradt a mai <i>Arásis</i> -ban ...	38
III. A <i>Haimos</i> bérceiről eredő mellékfolyók. A thrák <i>króbyzok</i> -tól eredő <i>Athrys</i> , mai <i>Jantra</i> , <i>Noes</i> , mai <i>Ozma</i> , <i>Artanes</i> , mai <i>Vid</i> ; a <i>paionok</i> fődjéről, a <i>Rhodope</i> hegységből eredő <i>Skios</i> , mai <i>Isker</i> folyók. A <i>Haimos</i> hegység az időbeli kiterjedése, Herodotos szerint az aldunai zubatagokon átterjedve felöleli vala a krassó-szörénymegyei, sőt a hunyad-és szebenmegyei határhegységet is legalább a <i>Vercatorouji</i> szorosig ...	39
IV. Az Atlas Ἄτλας, Auras Ἀύρας és Tibisis Τιβίσσις meghatározása ...	45
1. Az Atlas, a mai <i>Ölt</i> ...	45
2. Az Auras. Legnehezebb vala az <i>Auras</i> utódának megállapítása. <i>Goos</i> Károly a <i>Zsilt</i> -ban kereste azt, holott <i>Ptolemaeus</i> a <i>Zsilt</i> <i>Arrabon</i> néven emlegette. Az <i>Alduna</i> mellől <i>Daciába</i> vezető hadi utat követve, <i>Versécz</i> közelében, <i>Vavadjá</i> -nál, a <i>Karas</i> partján <i>Arriadava</i> állomásra találunk. Ezen állomást <i>Ptolemaeus</i> <i>Argadava</i> néven jegyezte fel. Az <i>Arri</i> + <i>dava</i> vagy <i>Argas</i> + <i>dava</i> (= <i>δία</i>) névben rejlik tehát az <i>Auras</i> is s egyetlen hangváltozattal fejlődött ki az <i>Arrias</i> -ből (<i>Argas</i>) a <i>Karas</i> folyó mai neve. Semmi kétség tehát, hogy a <i>Karast</i> értették az <i>Auras</i> , <i>Arrias</i> alatt ...	46
3. A Tibisis, a mai <i>Temes</i> ...	51
V. A <i>Maris Mâras</i> , a mai <i>Maros</i> mint az agathyrsusok főfolyója	52
VI. Földrajzi meghatározásaim főbb eredményeinek összefoglalása	54
VII. Végkövetkeztetések. A régi Dacia összeköttetéseinek útjai és okai a görög űzletvilággal ...	59
VIII. Zárzó ...	62

Az Istrost nagyranövesztő mellékvizek
Herodotosnál,
vagyis a skythák földjéről s a Haimos ormaról
eredő mellékfolyók
térképe.

A skythák földjéről, az Istrost nagyranövesztő öll mellékfolyó hol- és mibenléte.